İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

darulfunun ilahiyat

DOI: 10.26650/di.2025.36.2.1648613
http://ilahiyatjournal.istanbul.edu.tr

Başvuru: 28.02.2025
Revizyon Talebi: 05.04.2025
Son Revizyon: 18.04.2025
Kabul: 22.04.2025
Online Yayın: 07.08.2025

İslam Ekonomisi ve Finansı ile İlgili Çalışmalarda Metodolojik Sorun: Fıkhî İstidlâl

A Methodological Problem in Studies on Islamic Economics and Finance: Legal Substantiation

Ozat Shamshiyev*

Öz

Günümüzde İslam ekonomisinin metodolojisine ilişkin tartışılmakta olan problemlerden biri, *fıkhi istidlâl* sorunudur. Alanla ilgili fıkhi istidlâl girişiminde bulunan çalışmaların önemli bir kısmında, ortaya çıkan yeni finansal ürünlerin veya meselelerin meşrulaştırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Literatüre bakıldığında problemin İslam ekonomisi ve finansına yönelik ortaya konulan akademik çalışmalar bağlamında özel olarak ele alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın amacı, akademik çalışmalarda fıkhi istidlâl sürecinde meydana gelen sorunların ve yersiz kullanımların tespit edilerek tasnif edilmesi ve tartışılmasıdır. Veri toplama aşamasında TRDizin, Web of Science (WoS) ve Scopus gibi dizinlerde yer alan makale örnekleri esas alınmıştır. Veri analizi aşamasında ise içerik ve literatür incelemesi modeline dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma neticesinde fıkhi istidlâlin: a) naslardan doğrudan istidlâl; b) fıkıh usûlünün yanlış kullanımı; c) kavâidle istidlâl; d) mezhep görüşlerinin nakli ve içtihatla ilgili sorunlar gibi farklı şekillerde karşımıza çıkabileceği tespit edilmiştir. Son olarak tespit edilen sorunların önlenmesine ve çözümüne yönelik bir dizi öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları, Metodolojik Sorun, Akademik Çalışmalar, Fıkhî İstidlâl, Hatalar, Çözüm Önerileri

Abstract

One of the ongoing issues in the methodology of Islamic economics is the problem of legal substantiation (*istidlāl fiqhī*). In many studies related to the field, it is observed that every new financial product or issue is attempted to be legitimised. Upon reviewing the literature, it can be noted that this problem has not been specifically addressed within the context of academic studies. Therefore, the aim of this study is to identify and classify the issues and inappropriate uses that arise in the process of legal substantiation in academic works and to discuss them. In the data collection phase, article examples from databases such as TRDizin, Web of Science (WoS), and Scopus were used. During the data analysis phase, a qualitative research method based on content and literature review models was employed. The research findings revealed that legal substantiation can manifest in various forms, including: a) direct reasoning from the texts (*naṣṣ*), b) misuse of the principles of Islamic jurisprudence (*usūl al-fiqh*), c) reasoning based on legal maxims (*qawā'id*), and d) issues related to the stating of legal schools' opinions and ijtihād. Finally, several suggestions for resolving the identified issues are presented.

Keywords: Islamic Law, Islamic Economics and Finance Studies, Methodological Problem, Academic Studies, Legal Substantiation, Mistakes, Solution Suggestions

* **Sorumlu Yazar:** Ozat Shamshiyev (Dr. Öğr. Üyesi), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. E-posta: ozat.shamshiyev@asbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9385-7235

Atıf: Shamshiyev, Ozat. "İslam Ekonomisi ve Finansı ile İlgili Çalışmalarda Metodolojik Sorun: Fıkhî İstidlâl." *darulfunun ilahiyat*. Advance online publication. https://doi.org/10.26650/di.2025.36.2.1648613

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Summary

The ongoing debates surrounding the existence and nature of a distinct methodology for Islamic economics remain a central point of scholarly contention. Islamic economics, as a discipline, has evolved in response to the challenges posed by modernity, globalisation, and the increasing demand for ethical financial systems that align with the principles of Islamic law (Shariah). On the one hand, there are scholarly efforts aimed at liberating Islamic economics from the constraints of Islamic law, advocating for a more independent and scientific approach to economic theory and practice. These efforts emphasise the need for Islamic economics to develop its own unique methodologies that are not overly reliant on the rigid interpretations of Shariah law. On the other hand, some scholars regard economics as an integral sub-discipline of Islamic law, and therefore, the principles of Islamic law must fundamentally shape and guide all economic theories and practices within this framework. However, a more balanced perspective has emerged that seeks to do justice to both disciplines. This approach recognises the unique contributions that Islamic law can offer to economic theory while also advocating for the development of methodologies in Islamic economics that can be applied more universally across different contexts. In this way, both Islamic economics and Islamic law are treated as separate, but complementary, disciplines, each contributing to the development of a well-rounded understanding of the economic system envisioned by Islam.

Within this context, one of the methodological challenges facing Islamic economics is the issue of *istidlāl fiqhī* (legal substantiation). *Istidlāl fiqhī* refers to the process of substantiating and justifying a particular matter or position based on textual sources (*naṣṣ*) or through one of the established methods of *ijtihād* (independent legal reasoning). In other words, *istidlāl* is the act of using legal reasoning to derive rulings or conclusions grounded in Islamic law. It is a critical aspect of legal scholarship and plays a fundamental role in shaping the way Islamic economics and finance are understood and applied.

The importance of legal substantiation in Islamic economics cannot be overstated, as the discipline is deeply rooted in the principles of Shariah law. Islamic economics draws heavily from the teachings of the Qur'an, the Sunnah (Prophetic traditions), and the body of jurisprudence developed by Islamic scholars over centuries. Therefore, products and theories developed within this field are often analysed and critiqued from a fiqh-based perspective. A significant portion of the academic literature on Islamic economics engages in legal substantiation to legitimise new financial products or economic theories in accordance with the principles of Islamic law. The goal of these studies is often to ensure that the products and practices of Islamic economics do not violate the core tenets of Islamic ethics and law.

An examination of the existing literature on *ijtihād* and *istidlāl fiqhī* reveals that these concepts are often treated in broad, generalised terms. While some works focus on specific and narrower subjects such as legal substantiation through *maqāṣid* (the objectives of

Shariah), *maṣlaḥah* (public interest), and textual sources (*naṣṣ*), it becomes evident that the fiqh-related challenges pertaining to Islamic economics have not been addressed in sufficient depth. Most studies focus on isolated examples or the application of particular principles in a limited context, without fully exploring the broader methodological challenges faced by the field as a whole.

The aim of this study, therefore, is to identify, classify, and critically analyse the errors, challenges, and inappropriate applications encountered in the process of legal substantiation within academic research on Islamic economics. This study seeks to address the gap between the "current state" of Islamic economics research and the "ideal state" envisioned by scholars and practitioners of Islamic law. By doing so, the study offers recommendations to bridge these gaps and resolve the challenges identified in the research process.

The study focuses specifically on academic studies as its primary subject of inquiry. In order to gather data, a selection of article samples was made from prominent academic databases, including TRDizin, Web of Science (WoS), and Scopus. These databases were chosen because they provide access to various peer-reviewed academic articles in the field of Islamic economics and finance. The data analysis phase involved employing a qualitative research methodology that relied on content and literature analysis. This method allowed for a critical evaluation of the legal substantiation methods utilised in academic studies, while also enabling the identification of recurring patterns, issues, and flaws in the way legal reasoning is applied in Islamic economics research.

The findings of this research indicate that challenges related to legal substantiation manifest in several distinct forms, each of which represents a different aspect of the fiqh-related issues in Islamic economics. These forms of challenges include: (a) direct inference from textual sources (*naṣṣ*); (b) misuse of the principles of fiqh (*uṣūl al-fiqh*); (c) inference through legal maxims (*qawāʿid fiqhiyyah*); and (d) reliance on legal school (*madhhab*) opinions and issues related to *ijtihād*. Each of these categories presents unique challenges that can undermine the integrity and methodological rigour of Islamic economics research.

a) Direct inference from textual sources (*naṣṣ*): This challenge refers to the use of Qur'anic verses and Prophetic traditions on legal rulings (*aḥkām*) in a literal and decontextualised manner. In this approach, researchers often cite the texts as authoritative sources for legal rulings, but they fail to benefit from exegesis (*tafsīr*), commentaries (*sharḥ*), or explanatory notes (*ḥāshiyah*). As a result, the texts are often employed as mere tools for legitimisation, stripped of their broader contextual and interpretative dimensions. This approach can lead to a shallow understanding of the texts, overlooking the historical, cultural, and linguistic factors that shape their meanings.

b) Misuse of *uṣūl al-fiqh* principles: One of the key challenges in Islamic economics is the misuse or arbitrary interpretation of the principles of *uṣūl al-fiqh*, which govern

the process of legal reasoning in Islamic law. Principles such as *maqāṣid* (the objectives of Shariah), *maṣlaḥah* (public interest), and *ḍarūrah* (necessity) are often invoked in Islamic economics research to justify certain economic practices or theories. However, these principles are sometimes applied in ways that leave little room for the possibility of impermissibility, rendering nearly all matters permissible. This can lead to a lack of methodological rigour and an over-reliance on vague justifications for economic practices.

c) Misapplication of legal maxims (*qawāʿid fiqhiyyah*): Legal maxims are a crucial aspect of Islamic jurisprudence, providing concise, general principles that guide legal reasoning in specific cases. However, the improper use of these maxims presents a critical problem in Islamic economics. These maxims require extensive effort and contextualisation for their application to specific issues, but they are sometimes used inappropriately or without due regard for their proper methodological application. This can result in the misinterpretation or distortion of their original meanings, leading to flawed legal reasoning.

d) Uncritical reliance on *madhhab* opinions: The eclectic approach to legal reasoning, known as *talfīq*, is common in contemporary Islamic finance. It involves drawing on the opinions of various *madhāhib* (Islamic schools of thought) in order to develop a legal ruling. While this approach allows for flexibility in addressing contemporary issues, it often leads to an uncritical reliance on opinions from different schools of thought without fully considering the underlying principles or the specific context in which these opinions were formulated. Additionally, the practice of "fiqh-based problem formulation" (*takyīf fiqhī*) is often inadequately conducted, which can result in a failure to properly address modern economic problems within a fiqh framework.

Lastly, the study highlights significant discrepancies between the *ijtihād* activities undertaken by fatwa committees in the context of Islamic economics and finance and those carried out in academic research. Fatwa committees typically engage in a rigorous, methodologically sound process of *ijtihād* to address contemporary issues in Islamic finance, whereas academic research often lacks the same level of methodological rigour. This discrepancy shows that the academic community could benefit from closer collaboration with fatwa committees in order to ensure that research in Islamic economics is grounded in the same level of legal rigour and contextual sensitivity.

The study concludes by presenting a series of recommendations aimed at resolving the identified challenges. These recommendations include improving the quality of legal reasoning in academic research, promoting a deeper understanding of religious texts and the principles of *uṣūl al-fiqh*, and encouraging the proper application of legal maxims. By addressing these issues, it is hoped that the field of Islamic economics can evolve into a more robust and rigorous discipline, grounded in the principles of Islamic law while remaining responsive to the challenges of the modern world.

Giriş

Problemin Arka Planı: XX. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlar için bir ihtiyaç ve yeniden dirilişin bir görünümü olarak doğmuş olan İslam (katılım) bankacılığı uygulamaları XXI. yüzyıla gelindiğinde gelişerek devam etmektedir.[1] Günümüzde İslam ekonomisinin ekosistemi katılım sermaye piyasaları, yatırım fonları ve varlık yönetimi, kitlesel fonlama, mikrofinans, tekâfül ve İslami leasing (İcâre) olmak üzere İslam finans sektörünün yeni alanları ile çeşitlenmekte ve nispeten güçlenmektedir. Ancak bununla birlikte İslam ekonomisinin yerleşik ve dört başı mamur bir metodolojisinin varlığından söz etmek güçtür. Aslında bu durum tam anlamıyla olgunlaşmamış bir ilim dalı için gayet doğal ve olağandır. Zira İslami ilimlerin hemen hepsi bir anda tekâmül etmemiştir. Her ilim, konusu, meseleleri, kavramları ve metodolojisi itibariyle zamanla gelişmiş ve oluşumunu tamamlamıştır. Nasıl ki önce bir dil belli bir kavmin içinde doğal olarak konuşuluyor daha sonra grameri ve kuralları tespit edilip belli bir çerçeveye oturtuluyorsa, büyük ölçüde iktisadi hayat ve ticari ilişkilerin etkisiyle doğmuş olan İslam ekonomisinin de metodolojiden önce "uygulama" boyutu hayat bulmuştur. Ancak bu, İslam ekonomisinin şu ana kadar hiçbir metodolojisinin olmadığı anlamına da gelmemelidir. Zira İslam ekonomisinin usûlü, ilâhi vahyin derinliklerinde, Hz. Peygamber ve O'nun izinden yürüyenlerin ticari uygulamalarında ve on dört asırlık İslami bilgi birikimin içinde gizlidir, orada aranmalıdır.

Günümüzde İslam ekonomisinin özgün bir metodolojisinin varlığı, mahiyeti ve kapsamı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir.[2] Bu bağlamda bazı araştırmacılar İslam ekonomisini fıkhın bir alt dalı olarak değerlendirmektedir.[3] Bunun doğal sonucu ise fıkıh usûlünün aynı zamanda İslam ekonomisinin metodolojisi olduğunu ifade etmektir. "İktisâd-ı fıkhî" veya "fıkhî iktisat" (shariah economics) şeklinde ifade edebileceğimiz kavramlar bu söylemin bir somut göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[4] Buna karşın İslam ekonomisinin İslam hukukundan bağımsız bir

1 Mehmet Asutay, "Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance", *Asian and African Area Studies* 11/2 (2012), 93.

2 Necmettin Kızılkaya (ed.), *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions* (Islamic Economics Workshop, London - New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020), 5, 117-120; 163; 183.

3 Saim Kayadibi, "Kritik Analitik Düşünce Bağlamında İslam Ekonomisi ve Finans Metodolojisinde Ta'lil", *Academic Perspective Procedia* 5/1 (01 Mart 2022), 294, 305; Enver Osman Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021).

4 Sutisna vd., "The Application of Ushul Al-Fiqh (Principles of Islamic Jurisprudence) in Sharia Economics: Theoretical Review", *Journal of Economicate Studies* 7/2 (15 Aralık 2023), 2.

metodoloji geliştirmesi gerektiğini ileri süren araştırmacılar da söz konusudur.[5] Bu noktada fıkhın öncelenmesini savunan İslam hukukçuları ile bir bakıma fıkıhtan özgürleşmiş bir İslam ekonomisi metodolojisini ileri süren iktisatçılar arasındaki bu gerginlik zaman zaman artmaktadır. Bazen benzer tartışmalar tarafların birbirini ekonomik krizlerden sorumlu tutmasına kadar gidebilmektedir.[6]

Kanaatimizce isabetli olan, "tavuk mu yumurta mı polemiğine" benzer bir tartışmaya girmeden, Sabri Orman'ın literatüre kazandırmış olduğu "tevârüs ve inşâ teorisi"[7] doğrultusunda hareket etmektir. Buna göre İslam ekonomisinin metodolojisi oluşturulurken başta fıkıh olmak üzere bugüne kadar tevârüs etmiş olduğumuz İslami bilgi ve tecrübe esas alınacaktır. Üzerine modern iktisat, matematik, istatistik vb. hikmet temelli bilimler de eklenerek yeni bir usûl inşâ edilecektir. Nitekim "usûlü'l-iktisâd"[8] kavramıyla ön plana çıkan ve günümüzde İslam ekonomisinin metodolojisi üzerine kafa yoran bilim adamlarının geneli bu görüşü benimsemektedir.[9]

Problem Tespiti: Yerleşik bir usûlünün olmamasından ötürü İslam ekonomisi çalışmalarında karşılaşılan metodolojik sorunlardan biri, fıkhî istidlâl olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere, alana dair çalışmalarda iktisadi bir mesele veya finansal bir işlem temellendirilirken ayetler ve hadisler kâh literal anlamıyla kâh araçsal amaçla referans gösterilmekte; fıkıh usûlünün bazı konuları son derece ön plana çıkarılırken bazı konuları görmezden gelinmekte; fukahânın görüşleri alınırken mezhep, usûl, furûʿ, tahric, hiyerarşi gibi mefhumlara dikkat edilmemekte ve fetvalar âdeta tüketim amaçlı kullanılmaktadır. Aslında burada fıkhî istidâl sorununun yalnızca İslam ekonomisi değil, İslami

5 Muhammad Yusuf Saleem, "Methods and Methodologies in Fiqh and Islamic Economics", *Review of Islamic Economics* 14/1 (2010), 119-120.

6 Yunus Emre Aydınbaş, "Geleneksel Fıkıh ve Ortodoks Ekonomi Kıskacında İslam İktisadının Geleceği Üzerine Kısa Bir Not | İslam İktisadı", *İslam İktisadı Köşe Yazıları* (blog), 11 Eylül 2024.

7 Yılmaz Feridun, "İslâm İktisadında Metodolojik Bir Arayış: Sabri Orman'ın 'Tevârüs ve İnşâsı'", *Sarbi Orman'ı Anlamak: Bir Mütefekkirin Düşünce Dünyasının İzinde*, ed. Ahmet Faruk Aysan, Mehmet Babacan (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2021), 47-58.

8 Mohamed Aslam Haneef - Hafas Furqani, "Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction", *International Journal of Economics, Management and Accounting* 19/1 (2011), 16.

9 Asutay, "Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance", 99; Monzer Kahf, "Islamic Economics' Methodology and Fiqh", *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*, ed. Necmettin Kızılkaya (New York: Routledge, 2020), 165; M. Fahmi Khan, "Fiqh Foundations of the Theory of Islamic Economics: A Survey of Selected Contemporary Writings on Economics Relevant Subjects of Fiqh", *Theoretical Foundations of Islamic Economics*, ed. Habib Ahmed (Jeddah: Islamic Development Bank: Islamic Research and Training Institute Publ., 2002), 59-88.

ilimlerin diğer dallarında da karşılaşılabilen bir olgu olduğunu hatırda tutmanın faydası vardır. Zira bir bilim dalında ihtisaslaşan araştırmacının diğer bilim dallarına dair ortaya koyduklarında hataya düşmesi gayet doğaldır.

Kavramsal Çerçeve ve Sınırlandırma: Çalışmamızın mihverinde yer alan anahtar kavram istidlâldir. İstidlâl, Arapça delâlet (د-ل-ل) kökünden türeyen *istif'âl* vezninde bir mastardır.[10] İslami ilimlerin geneline baktığımızda istidlâl kavramının mantık,[11] kelam[12] ve fıkıh[13] olmak üzere üç farklı disiplinde terim olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır: Fıkhî istidlâlin tanımı ile ilgili bazen içtihat kavramına benzer bir şekilde "şer'î delilden hareketle bir hükme ulaşma çabası" denirken, bazen "varılan bir sonucu temellendirme, delillendirme ameliyesi" de denmektedir.[14] Usulcüler ise istidlâli "bir meseleyi nastan veya nas dışı bir delilden hareketle temellendirme faaliyeti" şeklinde tanımlarlar.[15] Tanımların çoğunda istidlâl faaliyetinin, hükme değil delile ulaşma çabası olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla biz de çalışmamızın amacı gereği, fukahâ ve usulcülerin tanımlamalarında da ifadesini bulan "akli veya nakli delillerden hareketle bir meseleyi veya hükmü temellendirme ve delillendirme çabası" şeklindeki anlamını esas alacağız. Buna göre istidlâl, içtihat faaliyetinin bir boyutunu oluşturmaktadır. Bir bakıma iktisadi veya finansal konuları fıkhi olarak temellendirme içtihadı anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada 'ribâ ahkâmının tarihsel olduğu'; 'katlanarak artan ribânın asıl haram ribâ olduğu'; 'yatırım amaçlı alınan faizin helâl tüketim amaçlı alınan faizin haram olduğu'; 'faizin helâl ribânın haram olduğu' vb.[16] yöntemsizlikten kaynaklanan keyfi ve uzak tevillerle 'ribâ ile ilgili yeni bir tanıma ihtiyaç duyulduğunu'[17] ifade eden ve fıkıh geleneğine uymayan yorumlar ve yaklaşımlar incelenmeyecektir.

---

10 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, ed. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), "d-l-l", 1/295.

11 Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 17.

12 Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), "İstidlâl", 164.

13 Ferhat Koca, "İstidlâl (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/323.

14 Koca, "İstidlâl", 23/323.

15 Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Berketî, *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), "istidlâl", 24.

16 Muhammed Takî Osmânî, *The Text of the Historic Judgement on Riba* (Petaling Jaya, Malaysia: Islamic Book Trust, 2003).

17 Servet Bayındır, "Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi", *İlahiyat Akademi* 13 (30 Haziran 2021), 1-30.

Ayrıca konumuzu İslami finans uygulamalarına yönelik fetvalardan ziyade, alana dair yapılan akademik çalışmalarla sınırlandırmayı ve fıkıh usûlü ile ilgili metodolojik problemleri yaygınlığına binaen yalnızca makâsıd, maslahat ve zarûret ilkeleri ile kısıtlamayı öngörmekteyiz.

Amaç ve Önem: Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde İslam ekonomisi çalışmalarında fıkhî temellendirme esnasında düşülen hataların çerçevesinin oluşturulması ve bu konuda ileriye dönük bir usûlün belirlenmesi önem arz etmektedir. Çalışmamızın amacı fıkhî istidlâl bağlamında yapılan hata örneklerini tespit etmek, onları belli başlıklar altında toplayıp incelemek ve bu doğrultuda bir dizi öneride bulunmaktır.

Literatür İncelemesi: Konuyla ilgili yapılmış olan en önemli çalışmaların başında "İktisadi selefilik" kavramını ön plana çıkaran Necmettin Kızılkaya'nın yazısı gelmektedir.[18] Kızılkaya bir yandan günümüz İslam ekonomisi çalışmalarında yöntemsizliğin hâkim olduğunu vurgularken öte yandan nassın araçsallaştırılmasını ve selefi bir yaklaşımla doğrudan kaynak gösterilmesini güçlü bir şekilde eleştirmektedir. Kızılkaya'ya göre İslam ekonomisine dair meselelerin temellendirilmesinde on dört asırlık fıkhi birikimi göz ardı edip doğrudan Kur'an ve Sünnet'i referans almak, bir "hafıza kaybı" ve "yöntemsizlik" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma konuyla ilgili ortaya konmuş en güçlü çalışma olmakla birlikte fıkhi istidlâlin yalnızca bir boyutunu ele almaktadır. Ayrıca yöntem önerisinde bulunurken de ayrıntılı ve somut bir usûl belirlememektedir.

İslam ekonomisi ile fıkıh ilminin etkileşimi ile kesişim noktalarını inceleyen Abdulazeem Abozaid, konuyla ilgili çalışmalarında, İslami finansta fıkhın hayati önemini vurguladıktan sonra, ana hatlarıyla "İslami finansta başvurulması uygun olan" ve "İslami finansta yanlış kullanılan içtihat araçları" olmak üzere meseleyi iki başlıkta ele almaktadır.[19] Abozaid, muâmelâtta ibâha-i asliyye ilkesinin asıl olmakla birlikte, nasları fıkhi zeminde tevil etmenin, kıyas, maslahat ve makâsıd, sedd-i zerâi' gibi araçların İslami finansta birer araç olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir. Ancak özellikle siyâset-i şer'iyye, zarûret, sedd-i zerâi' ve maslahat-makâsıd gibi ilkelerin genellikle yanlış kullanıldığını dile getirmektedir. Ayrıca kimi zaman dini nasların yanlış yorumlandığını ve "şer'î yasakların" dereceleri

18 Necmettin Kızılkaya, "Economic Salafism: Scientific Amnesia in Modern Islamic Economic Studies", *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*, ed. Necmettin Kızılkaya (London - New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020), 199-218.

19 Abdulazeem Abozaid, "The Role of Fiqh in Islamic Finance", *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions*, ed. Taha Eğri, Necmettin Kızılkaya (Newcastle upon Tyne, 2015), 165-180; Abdulazeem Abozaid, "Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance", *Journal of Islamic Economic Studies* 24/1 (2016), 77-94.

ile hiyerarşisinin pek gözetilmediğini kaydetmektedir. Abozaid'in söz konusu çalışmaları konuyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmakla birlikte genellikle örnek vermemesi ve konuyu birkaç içtihat aracıyla sınırlandırması açısından yetersiz görülmektedir.

Konumuza ışık tutan kayda değer çalışmaların biri de İsmail Cebeci'nin günümüz İslami finans bağlamında içtihat faaliyetinin hem kapsam hem de nitelik açısından değişime uğradığını konu edinen makalesidir.[20] Cebeci, günümüzde usûl-ı fıkhın asıl içtihat araçlarından ziyade maslahat, makâsıd, sedd-i zerâi' gibi ikincil araçlara çokça başvurulduğunu; muâmelât fıkhının büyük ölçüde zannîyâttan oluşması sebebiyle hüküm verilirken esnek hareket edildiğini; İslami finansa dair fıkhi çalışmaların gerçek anlamda fıkıh mümâresesiyle uğraşmayıp, tüketim amaçlı ve çözüm odaklı fetva kitaplarına dönüştüğünü; mezhep usûlü ve mezhep sistematiği gibi mefhumların gerektiği gibi önemsenmediğini; bireysel içtihat yerine toplu içtihat faaliyetlerinin yaygınlık kazandığını kaydeder. Konuyla ilgili bir diğer çalışmasında Cebeci, modern murabaha akdi çerçevesinde klasik delillerin kullanılma usûlunü inelemekte: Nasların, klasik fıkıh metinlerinin, küllî kaidelerin kullanımı ile mezhep algısına dair önemli problemler tespit etmektedir.[21] Cebeci'nin ikinci araştırması özellikle "istidlâl" bağlamında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmakla birlikte konuyu yalnızca murabaha akdine hasretmesi itibariyle sınırlı kalmaktadır.

İslam ekonomisini İslam hukukunun bir alt dalı olarak değerlendiren Saim Kayadibi, İslam ekonomisinin metodolojisine dair çalışmalarda "ta'lîl" kavramına hemen hiç yer verilmemesini eleştirir.[22] Nitekim illetle hikmet mefhumları birbiriyle karıştırıldığı için günümüz finansal işlemlerinde faiz olmayan birçok uygulamanın ya da faiz olarak değerlendirilmesi gereken birçok işlemin hatalı olarak yorumlandığını kaydeder. İslam ekonomisini vahiy kaynaklı bir ilmin uzantısı olarak gördüğü için, nasların kıyamete kadar işlevsel olmasının ta'lîl sayesinde mümkün olabileceğini ifade eder.[23]

Günümüzde İslami finansta makâsıdın kullanımına eleştirel bir perspektifle yaklaşan Necmeddin Güney, makâsıdın hem klasik literatür hem de günümüz çalışmalarındaki kullanımını inceler. Güney'in tespitlerine göre fıkıh metinlerinin veya nasların göz ardı edilerek makâsıdın modern finans işlemlerine tatbiki, birtakım

20 İsmail Cebeci, "Change in the Modern Practice of Ijtihād: The Case of Islamic Finance", *Ilahiyat Studies* 3/2 (2012), 149-171.

21 İsmail Cebeci, "Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/53 (15 Aralık 2017), 73-96.

22 Kayadibi, "İslam Ekonomisi ve Finans Metodolojisinde Ta'lil", 300.

23 Kayadibi, "İslam Ekonomisi ve Finans Metodolojisinde Ta'lil", 305.

riskleri barındırmakta ve beklenmedik problemleri beraberinde getirmektedir. Zira zarûrât-ı hamsenin sınırlarının belirlenmesi oldukça güç ve görecelidir. İslami finansa makâsıdın entegre edilmesinde temkinli davranmayı öngören Güney, kollektif ictihât kaspamında makro ve mikro makâsıdın belirlenmesinin isabetli olacağını dile getirmektedir.[24]

Sonuç olarak hem girişte hem literatür incelemesinde görüldüğü üzere, İslam ekonomisinin belli bir metodolojisinin olmayışından kaynaklanan tartışmalar o kadar çok yönlüdür ki, fıkhî meseleleri ana akım iktisat yöntemleriyle incelemenin imkân ve sınırlarını gündeme taşıyan araştırmacılar bile söz konusudur.[25]

Yukarıda incelediğimiz araştırmaların ortak yönleri şunlardır: a) "İctihat" kavramını merkeze alarak, "fıkhî istidlâlin" yalnızca bir veya birkaç boyutunu ele almaları; b) Konuyu İslam ekonomisi ve finansına dair "araştırmalardan" ziyade genel itibariyle teorik-metodolojik düzlemde incelemeleri; c) Çoğunlukla örneklendirme yönünün zayıf kalması. Bizim araştırmamız, amacına ulaşabilmek üzere söz konusu boşlukları doldurarak ilerlemeyi hedeflemektedir.

Yöntem: Bu çalışmada veri analizi aşamasında içerik ve literatür incelemesi modeline dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Araştırmada İslam ekonomisi ile ilgili teorik çalışmaların yanı sıra İslam ekonomisinin pratiğe yansıyan boyutu olan İslami finansla ilgili çalışmalar da incelenecektir. Veri toplama aşamasında mümkün mertebe WoS, Scopus ve TRDizin veritabanlarında dizinlenen bilimsel makalelere odaklanılacaktır. Konuyla ilgili ikincil meselelerde adı geçen dizinlerde yer almayan çalışmalara da zaman zaman başvurulabilecektir. Başlıkta "İslam ekonomisi ve finansı" tabiri kullanılmış olmasına karşın, içerikte aynı anlam ve kapsamı ifade etmek üzere kısaca "İslam ekonomisi" adlandırması esas alınmıştır.

Bulgular ve Tartışmalar

İslam ekonomisinin metodolojisi üzerine kafa yoran araştırmacılardan biri olan Taha Eğri, haklı olarak, günümüz İslam ekonomisi çalışmalarının ideale doğru yürüme ülküsünden vazgeçerek mevcut akıma teslim olma suretiyle finansallaştığı tespitinde bulunur.[26] Zira alana dair çalışmaların ana akım iktisada alternatif sunmak

24 Necmeddin Güney, "Maqāsid Al-Sharī'a in Islamic Finance: A Critical Analysis of Modern Discourses", *Religions* 15/1 (Ocak 2024), 114.

25 Yoseph Ataa Alsawady vd., "Mainstream Methodologies for Analyzing Fiqh in Governing Islamic Economics and Finance", *Teaching and Research Methods for Islamic Economics and Finance*, ed. Mohd Ma'Sum Billah (New York: Routledge, 2022), 56-70.

26 Necmettin Kızılkaya - Taha Eğri (ed.), *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015), 228-230.

yerine mevcut sistemi taklit ederek, ona bir şekilde eklemlenerek tutunmaya çalıştığı gözlemlenebilmektedir. Elbette bu durumdan yalnızca İslam ekonomisi üzerine akademik çalışma yapanları sorumlu tutmak haksızlık olacaktır. Ancak bu reel durumun doğal bir sonucu olarak nasların ve fıkhi birikimin, mevcut finansal uygulamaları meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanıldığı da bir gerçektir. Nitekim aşağıdaki başlıklarda fıkhi istidlâl sürecinde yapılan usûlsüzlükleri incelerken bu durum açıkça görülecektir.

1. Ayet ve Hadislerden Doğrudan İstidlâl

Belli bir konuda nasları doğrudan referans göstermek çağımızın önemli problemlerinden biridir. Bu tavır İslami ilimlerin hemen her dalında kendini göstermektedir. Nasların ahkâmla ilgili olması durumunda fıkhi yorumlarına, itikatla ilgili olması durumunda kelâm ilminin birikimine yahut hadis ve tefsir ilimlerinin nasları anlama ve yorumlama yöntem ve tekniklerine bakmaksızın, doğrudan ayet ve hadisleri literal anlamından hareketle kaynak göstermek birtakım tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Zira teknik olarak nasların zahiri anlamının yanı sıra delâlet biçimine veya konumuna göre çok farklı anlamlar taşıması muhtemeldir. Ayrıca ayet ve hadislerle istidlâlde bulunan bireyin şahsi düşüncelerinin belirleyici ve baskın olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda nasların sübjektif olarak konuşturulması, insanın kendince kurguladığı birtakım fikir ve teorileri naslara teyit ettirmesi söz konusu olacaktır ki, bunun doğal neticesi Kızılkaya'nın da ifade ettiği üzere nasların araçsallaşması[27] ve "yön belirleyen" konumundan "yönlendirilen" durumuna düşürülmesidir.

İslam ekonomisine dair yapılan çalışmalarda bu tür yöntemsizliğe çokça rastlamak mümkündür. Örneğin Adinda Thaliya vd., miras mallarının taksiminde hazır bulunan ve pay alamayan yetimlere ve fakirlere maldan bir şeyler vermeyi ve kaba sözler sarf edip gönüllerini kırmamayı tavsiye eden ayetten sonra gelen ve "geride kendi evlâtlarını zayıf ve imkânsız hâlde bıraktıkları takdirde, onlar için endişe edecekleri gibi yetimleri de düşünmelerini ve güzel davranmalarını" emrederek aslında empati kurmayı tavsiye eden Nisâ suresinin 9. âyetini,[28] toplumda fakirliği bertaraf edip refah seviyesini yükseltmenin temeli olarak zikretmiştir.[29] Mansur Chadi Mursid vd. ise aynı ayeti referans göstererek bu sefer farklı bir mefhumu temellendirmeye çalışmışlardır. Onlar, makâsıdın küllî ilkelerinden biri olan nesli

27 Kızılkaya, "Economic Salafism", 204.

28 Nisâ, 4/9: وَلْيَخْشَ ٱلَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا۟ مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَٰفًا خَافُوا۟ عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَلْيَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا

29 Adinda Thaliya vd., "Analysis of Natural Resources of Marine and Fishery Policy on the Welfare of Marine Area Communities an Islamic Economic Perspective", *Journal of Economics Research and Social Sciences* 5/2 (05 Ağustos 2021), 114.

korumayı (hıfzu'n-nesl), söz konusu âyette geçen *zürriyet* kelimesinden hareketle temellendirmeye çalışmışlardır.[30]

Muhasebe işlemlerinin – tabir yerindeyse – Müslümancası'nın nasıl olacağını ve bununla ilgili ahlâki ilkeleri temellendiren bir çalışmada ise âhiret gününde Allah'ın hesabı hızlı göreceğini ifade eden ayetleri[31] esas alarak, muhasebenin vaktinde ve hızlı yapılmasının bir ilke olduğunu; ayrıca, Allah'ın âhiret hesabını bizzat kendisinin üstleneceğini ifade eden ayetten[32] hareketle, muhasebe işini ehliyet ve liyakat sahibi olan kişilerin yerine getirmesi gerektiği dile getirilmektedir.[33]

Katılım bankacılığının ahlaki temellerini zikreden bir çalışmada ise İslam'da her şeyde olduğu gibi iş ahlâkında da "ihsân" ilkesinin hâkim olduğu dile getirilmektedir. Yazarın konuyu destekleme amaçlı başvurduğu ayetlerin biri, aslen İsrâiloğulları'ndan olmakla birlikte Firavun'un teveccühüne mazhar olan ve aşırı zenginleşen Kârûn'a, kavminin yönelttiği birtakım öğütleri içermektedir.[34] Söz konusu ayette Kârûn'a zenginliği sebebiyle şımarmaması gerektiği, Allah'ın kendisine iyilikte bulunarak zenginlik bahşettiği gibi onun da insanlara karşı iyi davranması (ihsân) gerektiği vurgulanmaktadır.[35] Hatta tefsir kaynaklarında burada ihsân ile mali yardım kastedildiği kaydedilmektedir.[36] Buna göre sırf "ihsân" kelimesini barındırmasından hareketle söz konusu ayetin ihsân ilkesi ile irtibatlandırılması güç görünmektedir. Kaldı ki İslam iş ahlakının temelinde ihsân ilkesinin bulunduğunu ispatlamak için naslara başvurmakla birlikte, asr-ı saadet ve sonraki dönemlerde yaşanmış olan somut örnek olaylardan istidlâlde bulunmanın daha uygun olacağını düşünüyoruz.

---

30 Mansur Chadi Mursid vd., "The Role of Sharia Economics in Realizing Sustainable Green Economic Development", *Journal of Infrastructure, Policy and Development* 8/5 (06 Mayıs 2024), 6.

31 Bakara, 2/202; Âli İmrân, 3/19, Mâide, 5/4. Ufak farklılıklarla birlikte istidlâl edilen ayetin metni şu şekildedir: وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ

32 Ra'd, 13/40: وَعَلَيۡنَا ٱلۡحِسَابُ

33 Muthoifin Muthoifin vd., "Islamic Accounting: Ethics and Contextualization of Recording in Muamalah Transactions", *Multidisciplinary Reviews* 7/8 (06 Mayıs 2024), 8.

34 Nasir Ababulgu Abasimel, "Islamic Banking and Economics: Concepts and Instruments, Features, Advantages, Differences from Conventional Banks, and Contributions to Economic Growth", *Journal of the Knowledge Economy* 14/2 (Haziran 2023), 1941.

35 Kasas, 28/77: وَٱبۡتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنۡيَاۖ وَأَحۡسِن كَمَآ أَحۡسَنَ ٱللَّهُ إِلَيۡكَۖ وَلَا تَبۡغِ ٱلۡفَسَادَ فِى ٱلۡأَرۡضِۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُفۡسِدِينَ

36 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 25/15; Celâleddin Muhammed b Ahmed el-Mahallî ve Celâleddin Abdurrahman b Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts.), 518.

Aynı durum hadisler açısından da söz konusudur. Alanla ilgili yapılan çalışmalarda hadislerle istidlâl esnasında da benzer usulsüzlüğün yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin, finans alanında risklere karşı korunma anlamında kullanılan "hedging"[37] adlı özel bir terimi temellendirirken önce Kur'an-ı Kerim'in en uzun ayeti olan müdâyene ayetini[38] referans gösterip, ardından hadisle konuyu desteklemeye çalışan bir çalışmada da nassın araçsallaştırılması söz konusudur.[39] Yazar, aslında gerçek tevekkülün ne anlama geldiğini anlatan "önce deveni bağla, sonra tevekkül et!" meâlindeki hadisi[40] hedging uygulamasının meşruiyetinin dayanağı olarak zikretmektedir. Ayrıca, güçlü Müslümanın zayıf Müslümana göre hayırlı olduğunu, başına gelen sıkıntıdan dolayı müminin ümitsizliğe kapılmaması gerektiğini öğütleyen hadisi[41] de aynı şekilde riskten korunmanın dayanaklarından saymaktadır.[42] Halbuki yazarın istidlâlde bulunduğu ayet ve hadislere nazaran konuyu doğrudan destekleyen referans en son bahsettiği şu olay olabilirdi:[43] Anlatıldığına göre Abbas b. Abdulmuttalib, develerini bir tüccara mudarabeye dayalı kâr elde etme amacıyla teslim eder. Mudarabe sözleşmesini yaparken, mudaribe deniz veya nehirlere yaklaşmaması, develeri nehir yataklarından sürmemesi ve canlı hayvanlarla mübadele etmemesi yönünde birtakım şartlar belirler. Şartlara uyulmadığı takdirde mudaribin kârdan mahrum kalacağını kararlaştırırlar. İşte bu olayın finansal işlemlerde riskten korunma uygulamasını daha yakından ilgilendirdiği ortadadır.

Günümüzde pay senetlerinin alım satımında faizli alacak veya borçların, şirketin toplam varlığının %33'ünü geçmemesi gerektiğine yönelik kanaat, çoğunluk tarafından benimsenmiştir. Doğrusu, günümüz şartlarında yüzde yüz faizsiz bir şirketin varlığı neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla pay senetlerinin katılım ilkelerine uygun olabilmesi için faizli alacak veya borçlar için bir müsamaha haddinin belirlenmesi kaçınılmazdır. Yukarıda belirttiğimiz %33 oranı, Hz. Peygamber'in vasiyetle ilgili söylemiş olduğu bir hükme dayandırılır. Rivayete göre Sa'd b. Ebi Vakkâs ölüm döşeğindeyken Hz. Peygamber'e malının tamamını vasiyet etmek

37 Sami al-Suwailem, *Hedging in Islamic Finance* (Jeddah: Islamic Development Bank, 2006), 57.

38 Bakara, 2/283.

39 Nor Fahimah Mohd Razif vd., "Permissibility of Hedging in Islamic Finance", *Middle-East Journal of Scientific Research* 12/2 (01 Ocak 2012), 157.

40 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat'in fî senedihâ ve lâ subûti cerhin fî nâkilihâ*, ed. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 5/324.

41 Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Arnaût - Adil Murşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/424.

42 Mohd Razif vd., "Permissibility of Hedging in Islamic Finance", 157.

43 Mohd Razif vd., "Permissibility of Hedging in Islamic Finance", 157.

istediğini iletir. Hz. Peygamber izin vermez. Sa'd yarısını vasiyet etmek ister. Hz. Peygamber yine izin vermez. Nihayet Sa'd üçte birini deyince, Hz. Peygamber: "Üçte biri olur. Aslında o bile fazla" der.[44] İşte bazı araştırmacılar hadiste geçen "üçte biri" azlık ve çokluğun sınırı olarak kabul edip, pay senetlerine bulaşan faiz oranını söz konusu hadise kıyaslarlar.[45] Halbuki fıkıh geleneğinde azlık veya çokluğun sınırı olarak "dörtte bir"[46] ve "ikide bir"[47] gibi oranların da kullanıldığı bilinmektedir.

Yukarıdaki örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak günümüzde İslam ekonomisi araştırmalarında hâkim olan ve Kızılkaya'nın "iktisadi selefilik" olarak adlandırdığı bu anlayışa göre konuyla ilişkisinin olup olmamasına bakılmaksızın "nas varsa hüküm vardır; nas yoksa hüküm yoktur" eğilimi kendini göstermektedir. Bu durumu teknik olarak ifade etmek gerekirse; "bir hükmün illeti, nassın mücerret varlığı" olarak görülmekte ve hükmü elde edenin içtihat ve istinbât şartlarına, nasların sübut ve delaletine bakılmamaktadır. Hâlbuki fıkıh doktrininde hükmü doğuran nas değil, illettir. İlletin ise, mansûs (nasla ifade edilmiş) olabileceği gibi gayri mansûs olması da mümkündür.

Ayrıca bir uygulamayı veya teoriyi doğrudan nassa bina etmek birtakım riskleri de barındırır. Çünkü burada delil ile medlûl, yani nas ile konu arasında irtibat kuran bir insan olduğuna göre, hata etmesi veya yanlış bağ kurması muhtemeldir. Dolayısıyla doğrudan nassa bina edilmiş bir teorinin sonradan yanlış olduğu anlaşılması veya çürütülmesi durumunda o teoriye dayanak teşkil eden ayet ve hadislerin de yalanlanması veya en azından güven kaybına uğraması kuvvetle muhtemeldir.

Burada biz, Orta Çağ Avrupası'nın hegemonik kilise zihniyetine benzer bir tavırla, nasları din adamlarından başka kimse anlayamaz veya naslardan İslam hukukçuları dışında kimse hüküm çıkaramaz, dolayısıyla İslam ekonomisi çalışanlar naslarla istidlâlde bulunamaz demek istemiyoruz. Elbette, insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim ile insanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in hadislerini herkes anlayabilir. Peki, buna göre İslam ekonomisi araştırmalarında

44 Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, ed. Ebu'l-Vefâ el-Müderris (Beyrut: Lecnet İhyâü'l-Maârif en-Nu'mâniyye, Haydarâbâd - Dekken, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye - Beyrut'ta basılmıştır, 1982), 172.

45 Ramazan Yildirim - Bilal Ilhan, "Shari'ah Screening Methodology- New Shari'ah Compliant Approach", MPRA Paper (Nisan 2018), 14/174.

46 Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-'İnâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970), 1/259.

47 Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 12/146.

ne tür ayet ve hadislere başvurulabilir? Kanaatimizce, kardeşlik, rızık, bereket, tevekkül, rıza, tevhid vb. ahlâki ilkeleri ve inanç konularını kapsayan naslarla istidlâl edilebilir. Zira bunlar, genellikle derin analiz gerektirmeyen ve açık seçik ifadelerle gelen konulardır. Şayet bir şekilde İslam ekonomisi ile kesişiyorsa "zarûriyât-ı diniyye" olarak ifade edilen ve hemen her Müslüman'ın bilmesi gereken taharet, namaz, zekât, oruç, hac, ezan, vb. konularla ilgili naslardan da ana hatlarıyla referans gösterilebilir. Ayrıca naslarda yer alan tarihi veriler, kıssalar, önceki ümmetlerle ilgili ibretli olaylar, evrenin yaratılışı, insanın doğası, toplumsal ilişkiler ve ilkelerden de doğrudan istifade edilmesi mümkündür. Bununla birlikte yukarıdaki konuların bazı ayrıntılarında veya muhkem ve müfesser olmayan ifadelerinde nasları açıklayan tefsir, hadis veya fıkıh kaynaklarına başvurma ihtiyacı doğabilir. Bizim itiraz ettiğimiz nokta, İslam ekonomisi çalışmalarında özellikle ahkâmla ilgili naslardan hüküm çıkarma veya doğrudan nasları referans göstererek bir iktisadi teori inşâ etmeye kalkışmaya yöneliktir. Yoksa biz de "itibar sebebin hususîliğine değil, lafzın umumîliğinedir" ilkesinin farkında ve nasların kıyamete kadar dertlerimize derman olmaya devam edeceğinin bilincindeyiz.

2. Fıkıh Usûlünün Yanlış Kullanımı

İnsanların iktisadi ve finansal faaliyetleri İslami perspektife göre fıkhın alt konusu olarak kabul edilmiştir.[48] Dolayısıyla İslam ekonomisine dair araştırmalarda çözümün fıkıh usûlünde aranması gayet doğaldır.[49] Ancak günümüzde iktisadi ve finansal meselelerde fıkıh mirasımızla nasıl diyalog kuracağımız, fıkıh birikiminden nasıl istifade edeceğimiz önem arz etmektedir. Soner Duman, bu bağlamda üç çeşit yaklaşım biçiminden bahseder:[50] a) Modernist, tarihselci ve neo-selefist çevrelerde ifadesini bulan ve on dört asırlık fıkıh mirasını görmezden gelen "tasfiyeci yaklaşım"; b) Klasik fıkhın her türlü soruna çözüm üretebileceğini savunmakla birlikte güncel meselelerin çözümü noktasında oldukça çekimser davranan ve fıkhî birikimi çağın ihtiyaçlarına yönelik konuşturamayan "gelenekçi yaklaşım"; c) Mezhep sistematiği, kurumsal aidiyet veya bir usûl kaygısı taşımayan ve fıkıh geleneğini meşrulaştırıcı bir araç olarak değerlendiren "telfikçi yaklaşım". Bunlardan birincisi zaten fıkıh usûlüne ihtiyaç duymadan (!) doğrudan Kur'an ve hadislerden hüküm çıkarmayı öngörürken; ikincisi, usûlü kullanma noktasında zayıflık sergilemektedir. Dolayısıyla bizim bu başlıkta ele alacağımız fıkıh usûlünün uygunsuz kullanımı,

48 Nicolas P. Aghnides, *Mohammedan Theories of Finance with an Introduction to Mohammedan Law and Bibliography* (New York: Columbia University Press, 1916), 26-29.

49 Sutisna vd., "Sharia Economics", 7.

50 Soner Duman, "The Way of Relationship with Our Fiqh Heritage in Evaluation of Current Fiqh-Economical Problems", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (01 Kasım 2015), 155-159.

daha çok üçüncü yaklaşım tarzında kendini gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Fıkıh usûlüne dayalı istidlâl denilince Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas gibi mezhepler arasında ittifakla kabul edilen ve istihsân, maslahat-ı mürsele, sedd-i zerâi‘, şer‘u men kablenâ, kavlu’s-sahâbî, örf ve istishâb gibi mezhepler arasında ihtilaflı olan şer’î delillere dayanarak hüküm çıkarma faaliyeti akla gelir. Ancak İslam ekonomisi çalışmalarında bunların yanı sıra, mütekellim usûlcülerin arasında daha çok kabul gören makâsıd ve hemen her mezhepte karşılık bulan zarûret gibi usûlle ilgili yan ve tamamlayıcı konulara da sıkça rastlanır. Biz bu başlık altında, yaygınlığına binaen konuyu özellikle makâsıd, maslahat ve zarûret gibi ilkelerle sınırlı tutacağız.

Günümüzde oldukça yaygınlık kazanan istidlâl çeşitlerinden biri, meseleleri makâsıd teorisiyle izah etme çabasıdır. Kanaatimizce, asıl amacı içtihat faaliyetinin Şâri’nin maksatlarına ne kadar uygun yürütüldüğünü gözetmeyi sağlamak adına ortaya atılan makâsıd, bir kıyas veya tahric gibi istinbât faaliyeti değildir. Olsa olsa ulaşılan hükmün sağlamasını ve dinin ruhuna uygunluğunu denetlemek üzere tesis edilen bir mekanizmadır. Ne yazık ki günümüzde hemen her konu makâsıd çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Zira zarûrîyât, hâciyât ve tahsînîyât alanlarının sınırlarının net olarak belirlenememesi, ayrıca mikro ve makro makâsıdın sübjektif olarak tespit edilmeye müsait olması, teoriyi yorumlama noktasında araştırmacılara azami esneklik sağlamakta ve her konuyla irtibatlandırma imkânı sunmaktadır. Bundan dolayıdır ki İslam ekonomisi çalışmalarında “bey‘ bi’s-semeni’l-âcil” (deferred cost-plus sale) diye isimlendirilen ancak bir çeşit “bey‘u’l-‘îne” olan hileli satış makâsıd kapsamında tecviz edilmekte;[51] risk yönetimi kapsamında özünde faizli borçlanmadan pek farkı olmayan türev işlemlerin (Islamic derivatives) malın korunması çerçevesinde kullanılabileceği ifade edilmekte;[52] atık idaresinin sürdürülebilirliği[53] ve Endonezya’nın Malang şehrinde yer alan Malang Atık Bankasının (Waste Bank of Malang) geri dönüşüm faaliyetleri makâsıdu’ş-şerîa ile ilişkilendirilebilmekte;[54] teverruk temelli konut finansmanı uygulaması

51 Asyraf Wajdi Dusuki - Abdulazeem Abozaid, “A Critical Appraisal On The Challenges Of Realizing Maqasid Al-Shariaah In Islamic Banking And Finance”, *IIUM Journal of Economics and Management* 15/2 (2007), 155-156.

52 Burhan Uluyol, “Financial Derivative Instruments and Their Applications in Islamic Banking and Finance: Fundamentals, Structures and Pricing Mechanisms”, *Borsa Istanbul Review* 24 (01 Ekim 2024), 36.

53 Zohora Azmin Shompa vd., “Harmonizing Maqasid Al-Shari’ah with Sustainable Waste Management Practices: A Conceptual Framework for Principles and Implementation”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, (03 Ekim 2024).

54 Miftahorrozi Miftahorrozi vd., “Waste Bank-Socio-Economic Empowerment Nexus in Indonesia: The Stance of Maqasid al-Shari‘ah”, *Journal of Risk and Financial Management* 15/7 (30 Haziran 2022), 294.

makâsıd yaklaşımına dayandırılmakta;[55] doğal kaynakların yönetiminde baş gösteren ekonominin temel sorunlarından biri olan "bedavacılık" ile "negatif dışsallıktan" doğan haksızlıklar da makâsıd zemininde ele alınmakta;[56] Sosyal Maliyet ve Fayda Analizi'nin (Social Cost and Benefit Analysis - SCBA) makâsıd çerçevesinde nasıl geliştirilebileceği ve bu bağlamda tekâfül operatörleri tarafından dronların kullanımı dahi gündeme getirilebilmektedir.[57] Kısaca, hemen her konu makâsıd kapsamında cevaza hamledilebilmekte veya onunla temellendirilebilmektedir. Nitekim Güney, makâsıd kisvesine bürünerek çok yanlış sonuçların elde edilebileceğine dair kaygılarını dile getirerek, somut çözüm önerilerinde bulunur.[58] Kanaatimizce İslam ekonomisi çalışmalarında makâsıda istinbât aracı olarak başvurulmamalı; fıkhi temellendirmede kullanılırken, fıkıh kurullarınca belirlenecek olan mikro ve makro makâsıd standartlarına mümkün olduğu kadar bağlı kalınmalıdır.

Makâsıda benzer bir şekilde yanlış kullanılan konuların biri maslahattır. Maslahat fıkıh usûlünde olumlu veya olumsuz bir nas bulunmayan bir konuda zararı bertaraf edecek ya da yarar sağlayacak bir hükmü tercih etmeyi sağlayan şer'î delildir. Dinin ne reddettiği ne de kabul ettiği bir illet üzerine bina edilmesine itibarla "maslahat-ı mürsele" olarak da anılır.[59] İmam Mâlik başta olmak üzere müçtehitlerin büyük çoğunluğunca muteber bir içtihat dayanağı kabul edilen maslahat (veya istislâh), İslam ekonomisi çalışmalarında makâsıd kavramının yerine kullanılabilmektedir.[60] Gerçi bu karışıklık yalnızca İslam ekonomisi çalışmalarına özgü bir durum değildir. Bunun nedeni Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi usûlcülerin makâsıdı, "istislâhın" bir dalı olarak, yani maslahatı tespit ederken izlenilmesi gereken bir yol olarak ele almış olmasına dayanabilir.[61] O hâlde maslahat daha genel, makâsıd ise daha özel bir kavramdır ve ikisinin arasında tam girişimcilik (umum husus mutlak) ilişkisi söz konusudur. Ancak Gazzâlî'nin el-Müstasfâ adlı eserine baktığımız zaman, istislâhı

55 Hanudin Amin - Mohamad Rizal Abdul Hamid, "Patronage Factors of Tawarruq Home Financing in Malaysia", *International Journal of Business and Society* 19/3 (2018), 660-677.

56 Ozat Shamshiyev, "A Theoretical Study on Negative Externalities and the Free-Rider Problem in Natural Resource Management from Islamic Law Perspective", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 10/1 (30 Haziran 2024), 40-68.

57 Amirul Afif Muhamat vd., "Development of Social Cost and Benefit Analysis (SCBA) in the Maqāṣid Shariah Framework: Narratives on the Use of Drones for Takaful Operators", *Journal of Risk and Financial Management* 14/8 (19 Ağustos 2021), 387.

58 Güney, "Maqāsid Al-Sharī'a in Islamic Finance", 9-11.

59 Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 168-171.

60 Güney, "Maqāsid Al-Sharī'a in Islamic Finance", 1.

61 Güney, "Maqāsid Al-Sharī'a in Islamic Finance", 1.

şerʿan muteber olmayan bir delil olarak incelediğini görürüz.[62] Buna göre hükme ulaşma ve fikhi istidlâl noktasında maslahat ile makâsıdı özdeşleştirmenin pek sağlıklı olmadığı anlaşılabilir.

Maslahatla hüküm verirken "münasip vasıf" diye nitelendirilen "illetin" tespiti bir içtihadi faaliyettir. Dolayısıyla maslahatla istidlâl için içtihat şartlarının sağlanması gerekir.[63] Ancak müçtehit olmak yetmez. Araştırmaya konu olan meselenin ve ilgili disiplinin iyi bilinmesi gerekir. Örneğin bir iktisadi meseleyi maslahatla temellendirebilmek için sadece muâmelât fıkhı bilmek yeterli olmaz; iktisadın da iyi bilinmesi şarttır. Zira maslahatın uygulanmasına yönelik birtakım şartlar olmasına rağmen oldukça geniş ve sübjektivizme açık bir alandır.

İslam ekonomisi çalışmalarında maslahatın, "kamu yararı" (public interest) şeklinde ifade edildiği gözlemlenmektedir.[64] Elbette maslahatın şartlarından biri menfaatin bireylere özel olmayıp umumi olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak kanaatimizce maslahatın "kamu yararı" ile özdeşleştirilmesi, kavramın zamanla eksen kaymasına uğrayacağı ve daha da istismara açık hâle geleceğine sebebiyet verecektir. Ayırca maslahatın, "wellbeing" şeklinde "sağlık ve refah" gibi manalara gelecek biçimde kullanımı da bir başka sorundur.[65] Dolayısıyla nasıl ki "istihsân" delili "bir şeyi hoş karşılama delili" gibi ifade edilemiyorsa, maslahat kavramının da klasik literatürdeki kullanımına uygun olarak yalın hâlinde kullanılması ve "toplumun veya bireyin menfaati" mefhumuna indirgenmemesi gerektiğini düşünüyoruz.

İslam ekonomisi çalışmalarında maslahat gereği yatırım vekilinin sermayenin yanı sıra kârı da tazmin etmekle yükümlü olması durumu tartışılabilmektedir.[66] Hâlbuki yatırım vekaleti bir emanet esaslı sözleşmedir. Dolayısıyla kusur, kasıt veya şartlara

62 Huccetu'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *Mustaṣfâ fî ʿilmi'l-uṣûl*, ed. Muḥammed ʿAbdusselâm ʿAbduşşâfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1993), 1/179 İlgili ibare için bk. ...الْأَصْلُ الرَّابِعُ مِنْ الْأُصُولِ الْمَوْهُومَةِ الِاسْتِصْلَاحُ خَاتِمَةُ الْقُطْبِ مَا يُظَنُّ أَنَّهُ مِنْ أُصُولِ الْأَدِلَّةِ وَلَيْسَ مِنْهَا.

63 İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/80.

64 Mohammed Khnifer, "Maslaha and the Permissibility of Organized Tawarruq", *SSRN Electronic Journal*, (2010), 6.

65 Masudul Alam Choudhury, "Wellbeing Objective Criterion (Maslaha)", *The Tawhidi Methodological Worldview*, ed. Masudul Alam Choudhury (Singapore: Springer Singapore, 2019), 37-62; Masudul Alam Choudhury, "Philosophy of Islamic Economics as Transdisciplinary Metascience: The Abstracto-Empirical Framework", *Handbook of Islamic Philosophy of Science*, ed. Masudul Alam Choudhury (Singapore: Springer Nature Singapore, 2024), 1021-1030.

66 Zeynelabidin Hayat - Mehmet Gayretli, "Mudarib ile Yatırım Vekilinin Garanti Vermesi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2022), 468-494.

muhalefet söz konusu olmadığı sürece tazminle yükümlü tutulamayacağı genel geçer bir ilkedir. Yine maslahat kavramı ön plana çıkarılarak "commodity murabaha" (organize teverruk) uygulaması sıhhate hamledilmektedir.[67] Ne yazık ki organize teverruk, faizli borçlanmayı andıran ve hileli işlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sırf yatırımcılara kayda değer gelir sağlamasından hareketle faizli bono ve tahvil işlemlerine oldukça benzeyen "sosyal etki sukuk" uygulaması maslahat temelli fıkha uygun kabul edilebilmektedir.[68] Yukarıda verilen ve benzeri örneklerin çoğunda konunun maslahat ile organik bir bağı kurulmadan, fıkıh usûlünde ele alınan maslahat ilkesinin şartlarına riayet edilmeden, yalnızca maslahat ilkesini zikretmiş olmak fıkhi temellendirme açısından yeterli görülmektedir. Dolayısıyla maslahat ilkesinin, göreceli kullanıma ve suistimale açık bir delil olduğu açıktır.

En çok istismar edilen ve bir yönüyle makâsıdla da ilgisi bulunan konu, zarûret ilkesidir. Batuhan Buğra Akartepe, hisse senetlerine yönelik şer'î izleme faaliyetlerinde kullanılan eşik değerlerin zaruret ilkesine dayandırılırken metodolojik hataların yapıldığını kaydeder ve sektörel zaruret merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgular.[69] Cemal Kalkan AAOIFI Faizsiz Finans Standartları'nda zaruret ilkesinin kullanımı ile ilgili hata ve yersiz kullanımları tespit ederken;[70] Abozaid ise zarûret ilkesine dayanarak hüküm vermeyi İslami finansta kullanılması doğru olmayan içtihat araçlarından biri olarak zikreder.[71] Sıkça başvurulmasına rağmen İslam ekonomisi alanında zarûretin sınırları net olarak belirlenmemiştir. 'Hâcetin zarûret yerine konumlandırılabileceğini' ifade eden kâide,[72] bir yandan zarûret ilkesinin kapsamını oldukça genişletirken; diğer yandan 'hususî hâcetin de zarûret kapsamında değerlendirilebileceğini' dile getirmekle konuyu daha da karmaşık hâle getirmektedir.[73] Neticede istekler ihtiyaçlarla, ihtiyaçlar ise zarûretlerle karıştırılabilmektedir. Ayrıca bireysel olan ile toplumsal boyuttaki ihtiyaçlar; geçici olan ile süreklilik arz eden ihtiyaçlar birbirinden ayırt edilememektedir.

---

67 Khnifer, "Maslaha and the Permissibility of Organized Tawarruq", 6-11.

68 Abu Umar Faruq Ahmad vd., "Social Impact Sukūk: Implications from the Notion of Maslaha", *Wealth Management and Investment in Islamic Settings*, ed. Toseef Azid vd. (Singapore: Springer Nature Singapore, 2022), 201-210.

69 Batuhan Buğra Akartepe, "A Critical Review of the Thresholds of Sharia Screening for Stocks", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 8/2 (19 Temmuz 2022), 123-151.

70 Cemal Kalkan, "AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/3 (20 Aralık 2024), 132-148.

71 Abozaid, "Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance", 85.

72 *Mecelle*, md. 32.

73 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Temel Kacır, "Bir Kaidenin Serencamı: Hâcet Umumi Olsun Hususi Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (15 Aralık 2016), 137-173.

Akademik çalışmalardaki diğer örneklere baktığımızda tekafül şirketlerinin konvansiyonel reasürans şirketleri ile sigortalanmasına, piyasada retekafül şirketlerinin kıtlığı ve birtakım operasyonel zorluklara bağlı olarak zaruret kapsamında cevaz verildiğini görürüz.[74] Yine zarûret ilkesine binâen, Müslüman azınlıkların konut ihtiyaçlarını birtakım kayıtlarla birlikte faizli kredi yoluyla karşılayabilecekleri dile getirilmektedir.[75] Bir araştırmada Danimarka ve Norveç'te yaşayan Müslüman azınlıkların topluma uyum sağlayabilmeleri için faizli borçlanma yoluyla konut sahibi olup olmama zaruretleri tartışılmaktadır.[76] Ayrıca TOKİ'nin "İlk Evim Sosyal Projesi" kapsamında sunduğu konut fiyatlarındaki bilinmezliğin maslahat ve hâcet ilkelerine dayalı olarak tolere edilebileceği ifade edilmektedir.[77] Sonuç olarak, yerinde kullanıldığı takdirde dinin kolaylık prensibini yansıtabileceğine inandığımız zaruret ilkesi sübjektif yorumlara ve suistimale de açık bir konudur.

Malezya'da alana yönelik zarûret standardının yayınlanmış olması, önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.[78] 2 Ocak 2025 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiş olan resmi belgede zaruretin yanı sıra 1. Tip ve 2. Tip olarak tasnif edilen "hâcet" kavramlarının kapsamı, hangi durumlarda ve ne ölçüde uygulamaya konu edilebileceği ayrıntılı olarak yer almaktadır. Ancak her ülkenin iç dinamikleri ve iktisadi gerçekleri farklılık göstereceği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye vd. Müslüman ülkelerde de İslam ekonomisi ekosisteminin her alanına yönelik birer zarûret standardı geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Aslında istishâb da fıkıh usûlünün yanlış veya yersiz kullanımına bir örnektir. Çünkü istishâbın muâmelât fıkhını ilgilendiren uzantılarından biri, ibâha ilkesidir.[79] İbâha ilkesine göre mâli muâmelât konularında herhangi bir mahzur (nehiy konusu) tespit edilemediği sürece aslolan cevâzdır. Ancak usûl kurallarına göre ibâha ilkesi bir ispat ve istidlâl aracı değil, aslolan ve mevcut durumun korunmasını ifade eden bir kavramdır. Ancak Duman, ibâha-i asliyyenin meseleleri tecviz etmede bir can

74 Aznan Hasan, "Shari'ah Issues in the Operation of Retakaful and Reinsurance: A Preliminary Exploration from Shari'ah Perspective", *IIUM Law Journal* 19/2 (2011), 149-178.

75 Muhammad Safwan Harun vd., "Analisis Prinsip Al-Darurah Dalam Pinjaman Berasaskan Riba Bagi Tujuan Pemilikan Rumah Dalam Kalangan Minoriti Muslim", *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, (14 Eylül 2020), 149-163.

76 Kaja Borchgrevink - Marta Bivand Erdal, "The Necessity of Taking a Loan, and the Necessity of Not Doing So: Islamic Finance among Muslim Minorities in Denmark and Norway", *Nordic Journal of Religion and Society* 34/2 (07 Mart 2022), 117-129.

77 Üveys Ateş, "İslam Hukukunda Cehâletin Alışveriş Akdine Etkisi Bağlamında TOKİ'nin İlk Evim Sosyal Konut Projesinin Değerlendirilmesi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2023), 107.

78 "Policy Document on Hajah and Darurah - Bank Negara Malaysia" (Erişim 28 Aralık 2024).

79 Abozaid, "Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance", 80.

simidi gibi kullanıldığını dile getirmektedir.[80] Aynı durum sedd-i zerâi' açısından da geçerlidir. Abozaid, sedd-i zerâi'i İslami finansta uygulanabilir içtihat araçlarından biri olarak bahseder.[81] Ancak Duman'ın da ifade ettiği üzere, özellikle gelenekçi yaklaşım sahipleri, güncel finansal konularda aşırı çekingen ve korumacı bir tavırla nevzuhûr her uygulamayı baştan yasaklayabiliyorlar veya şerre kapı aralayacağı gerekçesiyle adem-i cevâz yönüne ağırlık veriyorlar.[82] Aynı şekilde Mabid Ali al-Jarhi de maslahat ve sedd-i zerîa'nın alana dair fıkhi değerlendirmelerde iki uç noktayı temsil ettiğini kaydeder.[83] Buna göre maslahat, meşrulaştırıcı tarafı temsil ederken; sedd-i zerîa' yasaklayıcı uç noktayı temsil eder.

Elbette yukarıdaki fıkıh usûlü prensiplerinin İslam ekonomisi ve finansı çalışmalarına referans olarak kullanılmasına ilkesel olarak karşı değiliz. Doğru ve yerinde kullanıldığı takdirde isabetli sonuçlar vereceğine inanıyoruz. Ancak bağlamından kopuk ve usûlüne aykırı bir şekilde başvurulursa, sonucun değişip değişmediğine bakılmaksızın, metodolojik anlamda usûlün meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılması söz konusu olacaktır.

3. Kavâidle İstidlâl

İslam hukukunda kavâid, usûl-ı fıkhın bir bölümü gibi görünse de özel bir dal olarak teşekkül etmiştir. Nitekim ilk nüveleri Kerhî'nin *el-Usûl'ünde* ve fürû fıkhın içerisinde dağınık hâlde bulunan kavâid örnekleri, daha sonra müstakil eserlerde ele alınmış, eşbâh literatürü ve *Mecelle* ile tekâmüle ermiştir. Bu anlamda kavâid, fıkhın muhtelif konularına ait cüzî meseleleri biriktiren ve izah eden ilkeler olarak karşımıza çıkarken; davâbıt terimi, aynı bâb içerisindeki birçok fer'î meseleyi kuşatan kaideler anlamına gelmektedir.[84] Literatürde "kavâd-i külliye" isimlendirmesi yaygınlık bulmasına rağmen, aslında hemen her kaidenin istisnası olmasına binaen "kavâid-i aglebiyye" tabiri de tercih edilmektedir.[85]

80 Duman, "Current Fiqh-Economical Problems", 162.

81 Abozaid, "Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance", 84.

82 Duman, "Current Fiqh-Economical Problems", 157.

83 Mabid Ali Al-Jarhi, "İslam Ekonomisi'nin Teori ve Pratiği Arasindaki Boşluklar", *İslam İktisat Sistemi Teori ve Politika*, ed. Sercan Karadoğan (İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2019), 32.

84 Necmettin Kızılkaya, *Legal Maxims in Islamic Law: Concept, History and Application of Axioms of Juristic Accumulation* (Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill NV, 2021), 15-16.

85 Adnan Algül, "Kavâid İlmi ve İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Kavâid İlmine Etkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (01 Aralık 2016), 50.

İslam hukukunda kavâidle istidlâl, yani kavâidi müstakil bir delil olarak kabul etme hususu haddi zatında tartışmalı bir konudur.[86] Bu bağlamda kavâide dayanarak hüküm istinbâtını kabul edenler olduğu gibi buna karşı çıkanlar da söz konusudur.[87] Meseleye olumlu bakan yaklaşımı esas alsak bile, aşağıda görüleceği üzere uygulama aşamasında birtakım problemler karşımıza çıkmaktadır.

Esasında kavâid-i külliye arasında muâmelât fıkhını ilgilendiren son derece önemli kaideler vardır. Bununla birlikte İslam ekonomisi çalışmalarında kavâidin mutlak surette içtihat vasıtası değil, konuyu daha iyi anlamak ve mevcut hükmü desteklemek üzere başvurulması gereken bir araç olduğu kanaatindeyiz.[88] Konuya dair birçok çalışmanın kavâidin bu yönünü desteklediği ifade edilmektedir.[89] Ancak alanla ilgili araştırma yapanların kavâidden hüküm çıkarmaya çalıştıkları, fakat bunu yaparken birtakım yanlışlara düştükleri de bir gerçektir.[90] Nitekim konuyla ilgili çalışmaların çoğu, "bir işten maksat neyse, hükmü de ona göredir",[91] "şek yakîn ile ortadan kalkmaz",[92] "meşakkat kolaylığı celbeder",[93] "zarar izale edilir"[94] ve "âdet muhakkemdir"[95] olmak üzere diğer tüm kâidelerin mercii konumundaki beş külli kaideye odaklanır.[96] Ancak bunların finansal faaliyet ve işlemleri doğrudan ilgilendirdiğini söylemek güçtür. Bunlara nazaran iktisadi işlemler ile hukuki

86 İhsan Akay, "Kavâid-i Fıkhiyyenin Müstakil Delil Olma Problemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (30 Nisan 2018), 90; Ebûbekir Dâkîsâgâ, *el-İstidlâl bi'l-kavâ'idi'l-fiḳhiyye fi'l-Me'âyîri'ş-şer'iyye li-hey'eti'l-muḥâsebeti ve'l-murâca'a li'l-mü'essesâti'l-mâliyye el-islâmiyye: dirâse vasfiyye tatbîḳiyye* (Katar: Katar Üniversitesi, Şerîat ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 30-36.

87 Akay, "Kavâid-i Fıkhiyyenin Müstakil Delil Olma Problemi", 90, 97.

88 Daud A. Mustafa vd., "Islamic Economics and the Relevance of Al-Qawā'id Al-Fiqhiyyah", *Sage Open* 6/4 (Ekim 2016), 1-11.

89 Nasrun Mohamad Ghazali vd., "Fiqh Maxim of 'al-Ghurm bi al-Ghunm': A Critique on the Interpretation of the Maxim Relating to Risk-Return Concept in Islamic Banking and Finance", *ISRA International Journal of Islamic Finance* 16/2 (28 Haziran 2024), 6.

90 Mehmet Onur, "İslam Ekonomi Felsefesi ve Etiği Bağlamında Kavâid-i Hamse", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/1 (31 Mart 2022), 629-630; Md. Habiburrahman, "Islamic Legal Maxims and their Relevance to Business and Finance", *Journal of Islam in South Asia (JISA)* 1/1 (15 Aralık 2015), 212.

91 *Mecelle*, md. 2.

92 *Mecelle*, md. 4.

93 *Mecelle*, md. 17.

94 *Mecelle*, md. 20.

95 *Mecelle*, md. 36.

96 Onur, "İslam Ekonomi Felsefesi ve Etiği Bağlamında Kavâid-i Hamse", 631; İsmail Halitoğlu, "Şer'î Kaide ve Dâbıtların İslamî Finans İşlemlerinde Uygulanması", *Kilis 7 December University Journal of Theology* 7/2 (26 Aralık 2020), 1130.

sözleşmeleri doğrudan ilgilendiren kâidelerin[97] referans alınması daha isabetli görünmektedir. Hatta bu noktada kavâid-i külliyede yer almamakla birlikte İslam ekonomisi ile yakından ilgili olan bazı özel kâidelerden de bahsedilebilir. Nitekim bu tür kavâidi toplayan kapsamlı ansiklopediler bile mevcuttur.[98] Elbette söz konusu problemin farkında olan ve beş külli kâideyi istisna ederek inceleme yapan araştırmacılar da söz konusudur.[99] O halde kavâide başvurulurken, konuyla doğrudan ilgisinin olup olmadığını iyi tespit etmek gerekmektedir.

Kavâidin kullanımı ile ilgili Ahmad Asad Mahmood Ibrahim'in makalesi örnek gösterilebilir. Makale, karzla ilgili kavâidi bir araya getirmesi bakımından dikkat çekmektedir.[100] Ancak karz uygulamasını baştan sona kavâid eksenli anlatması ve karzın farklı aşamaları ile ilgili toplam kırk kâide sayması, bir yandan her akitle ilgili onlarca kâide olabileceğine dair bir izlenim oluştururken; öte yandan karz akdinin sırf kâidelerle sabit bir uygulama olduğu görünümü vermektedir. Ayrıca yazarın bazı fer'i hükümleri kâide gibi sunması[101] da meseleyi daha da karmaşık hâle getirmektedir. Dolayısıyla kavâide haddinden fazla yüklenmenin, bir hükmü genelleme ve meseleyi basite indirgeme gibi birtakım sorunları da beraberinde getireceğini düşünüyoruz.

Nurulhuda Abd Rahman vd. kaleme almış oldukları katılım bankalarının fıkhi denetimi ile ilgili çalışma[102] da kavâidle istidlâl bakımından önem arz etmektedir. Yazar şer'î denetim konusunu, bahsi geçen beş külli kâide ile bir şekilde ilişkilendirdikten[103] sonra "akitlerde aslolan ibahâdır" kaidesini referans göstererek denetimde her türlü yeni metodun bu kâideye dayanılarak uygulanabileceğini dile getirmektedir.[104] Ancak Müslümanların her şey için mutlaka bir delil göstermeleri

97 Bk. *Mecelle*, md. 3; md. 32; md. 34; md. 35; md. 43; md. 44; md. 49; md. 53; md. 54; md. 55; md. 57; md. 69; md. 70; md. 79; md. 83; md. 84; md. 85; md. 86; md. 87; md. 88; md. 95; md. 96; md. 97; md. 98.

98 Bk. Alî Ahmed en-Nedvî, *Mevsū'atu'l-ḳavāid ve'ḍ-ḍavābiṭi'l-fiḳhiyyeti'l-ḥākime li'l-mu'āmelāti'l-māliyye* (y.y.: Dâru 'Âlemi'l-Ma'rife, 1999); Atıyye Abdullâh Atıyye Ramadân, *Mevsū'atu'l-ḳavāidi'l-fiḳhiyyeti'l-munażżime li'l-mu'āmelāti'l-māliyye* (İskenderiye: Dâru'l-Îmân, 2007).

99 Burhan Uluyol - Adam Abdullah, "The Legal Maxims of Islamic Law (Excluding Five Leading Legal Maxims) and Their Applications in Islamic Finance", *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 29/2 (01 Temmuz 2016), 139-151.

100 Ahmad Asad Mahmood Ibrahim, "Loan's Legal Maxims in Islamic Financial Jurisprudence", *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* 24/6 (01 Temmuz 2021), 3-6.

101 Ibrahim, "Loan's Legal Maxims", 4-6.

102 Nurulhuda Abd Rahman vd., "Islamic Legal Maxim for Shari'ah Audit in Islamic Bank", *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 11/2 (02 Ocak 2020), 457-471.

103 Abd Rahman vd., "Islamic Legal Maxim for Shari'ah Audit in Islamic Bank", 458-459.

104 Abd Rahman vd., "Islamic Legal Maxim for Shari'ah Audit in Islamic Bank", 465.

gerekmediğini, bazı konularda aklın ve tecrübenin gereğiyle de amel edilebileceğini idrak etmeleri gerekmektedir. Zira şer'î denetim, özünde dini bir mesele olmakla birlikte, işleyişi salt mantıki ve tecrübi zemine dayandırılabilen şeylerdendir. Dolayısıyla İslami bankaların denetiminde uygulanacak olan bir metodu bir kâideyle irtibatlandırma, pek uygun görünmemektedir. Ayrıca, şer'î denetimle ilgili zikrettiği kâideleri makâsıdu'ş-şerî'a ile ilişkilendirmeye çalışması da[105] çalışmanın bir tutarsızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada, 'İslam ekonomisi çalışmalarında kavâide ne şekilde başvurulmalıdır?' sorusu akla gelmektedir. Kanaatimizce, kavâidin mutlak surette müstakil delil olmayacağını söylemek doğru değildir. Zira hakkında nas bulunmayan cüzi bir konuda, meseleye doğrudan veya kıyas yoluyla ışık tutan bir kâide veya dâbıt ile hüküm verilmesinde bir sakınca olmasa gerektir. Söz gelimi faizli olarak elde edilen bir malın satılması durumunda "malın el değiştirmesi, malın mahiyet değiştirmesidir"[106] kaidesine binaen alıcı açısından helal kabul edilebilir. Bu örnekte kaide meseleye doğrudan kaynaklık etmektedir. Yine "menfaat celbeden her karz ribâdır"[107] şeklinde ifade edilen kâide gereği, birine vadeli olarak bir mal satıp, alıcının zimmetinde sabit olan borçla birlikte kendisine maddi menfaat sağlayacak ek bir şart koşan kişinin, kaideye dayalı olarak kıyas yoluyla ribâlı işlem yaptığına hükmedilebilir. Buna karşın, "meşakkat, kolaylık celbeder"[108] kâidesinin bir finansal meseleye uygulanmasının bu kadar açık olmadığı ortadadır. Zira söz konusu kâideye dayanarak bir ticari muâmele hakkında hüküm verebilmek için, meşakkatin tanımının ortaya konması, kolaylık ile neyin kastedildiğinin anlaşılması, kâidenin hangi akitleri kapsayıp hangilerini kapsamadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla akademik çalışmalarda, kavâidin mümkün mertebe hüküm istinbâtında kullanılmamasına özen gösterilmelidir. Kullanıldığı takdirde kâideyi çevreleyen kayıt ve şartların, konuyla ilişkisinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Öte yandan kavâidin fonksiyonlarından biri, tikel meseleleri cem ve tasnif ederek, aynı zeminde birleşen meselelere toplu bir bakışa imkân sunmasıdır. Ayrıca cüzi örnekleri daha iyi kavramaya ve meseleleri doğru bir şekilde konumlandırmaya yardımcı olmasıdır. Belki kavâidin en önemli özelliği, illete binaen hükmü mevcut olan konuların sağlamasının ve fıkhi temellendirilmesinin yapılmasında işlev görmesidir. Dolayısıyla akademik çalışmalarda kavâidi naslar gibi hükmün

105 Abd Rahman vd., "Islamic Legal Maxim for Shari'ah Audit in Islamic Bank", 458.

106 es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/56.

107 Ayrıntılı bilgi için bk. Ozat Shamshiyev - Mahmut Samar, "'Menfaat Celbeden Her Karz Ribâdır' Kaidesinin Kaynağı, Uygulama Esasları ve Günümüz Finansal İşlemlerinde Tatbiki Üzerine Bir İnceleme", *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2023), 519-539.

108 *Mecelle*, md. 17.

kaynağı olarak görmek yerine, burada belirtmiş olduğumuz özellikleri bakımından kullanmaya özen gösterilmelidir.

4. Mezhep Görüşlerinin Nakli ve İçtihatla İlgili Problemler

Bugün sıkça karşılaşılan problemlerden biri, mezhep algısı ve mezheplerin görüşlerini referans gösterme ile ilgili bakış açısının değişmesidir. Nitekim Cebeci'nin ifadesine göre günümüzde içtihat faaliyeti gerek içerik gerekse mahiyet itibariyle değiştiği gibi, alanla ilgili çalışmalarda mezheplerin algılanış biçimi de değişime uğramıştır.[109] Bu değişim, kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Bazen mezhepler birer tarihsel ve kültürel olgu olarak görülürken, bazen nasların anlaşılmasına engel teşkil eden ve Müslümanları tefrikaya düşüren unsur olarak kabul edilmektedir.[110] Mezhep olgusunu ve gerekliliğini kavrayanlar bile mezhep birikimiyle diyalog kurma noktasında tutarlılığı koruyamamaktadır. Bu bağlamda İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda en çok rastlanan durumlar: [111] Mezhep görüşlerine gelişigüzel atıfta bulunma; mezhep içi görüş, müçtehit veya kaynak hiyerarşisi gözetmeme; birkaç mezhebin görüşünden bir araya getirilmiş (telfik) hüküm ve uygulamaların yaygınlık kazanması; dört mezhep veya tarihte yaşamış herhangi bir müçtehidin görüşüyle örtüşmeyi, meşruiyet için yeterli görme şeklinde özetlenebilir. Örneğin karz akdiyle ilgili genel kuralları tespit etmeye çalışan araştırmacı, ana hatlarıyla dört mezhebin ittifak ettiği hükümleri ortaya koyarken 'karz akdinde faiz şartı koşulursa, şart batıl olur akit sıhhatini korur' der.[112] Herhangi bir kaynak zikretmeyen araştırmacının bu hükmü Hanbeliler'in akdin muktezasına aykırı düşen şartlarla ilgili görüşünden ilhâm alarak ortaya koymuş olması muhtemeldir. Zira onlardan gelen bir rivayete göre sözleşmenin muktezasına uymayan şartlar fasit, sözleşme ise sahih olur.[113]

Malezya'da müşterilerin finansman ihtiyacını karşılamak üzere yeni bir ürün geliştirme üzerine yoğunlaşan bir çalışmada, bir model önerilmektedir. Hibrit bir ürün olarak adlandırılabilecek bu düzenleme, istisnâʿ akdinin bir modifikasyonu niteliğindedir ve birden fazla akdin birleşiminden oluşmaktadır. Bu modelde istisnâʿ akdi, zimmette kiralama (*icâre mevsûfe fi'z-zimme*) ve temlikle sonuçlanan

109 Cebeci, "Change in the Modern Practice of Ijtihād", 158-161.

110 Necmettin Kızılkaya, "Scholarship and Education in Islamic Law and Economics: The Challenges of Comparative Law (Fiqh al-Muqāran)", *Turkish Journal of Islamic Economics* 7/2 (15 Ağustos 2020), 35.

111 Cebeci, "Change in the Modern Practice of Ijtihād", 160.

112 Ibrahim, "Loan's Legal Maxims", 6.

113 Ca'lî şartlarla ilgili ayrıntılar için bk. Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler* (İstanbul, 2006), 86-92.

kiralama (finansal kiralama) akitleriyle birleştirilmiştir. Bu model kapsamında, müşteri doğrudan finansman temin etmek amacıyla İslamî bankaya başvurur. Ancak bankaya başvurmadan önce müşteri, malın üretilmesi için bir üreticiyle satış ve satın alma anlaşması yapmıştır. Bu nedenle, malın mülkiyeti müşteri konumundaki alıcıya aittir. Sonrasında, katılım bankası ile müşteri arasında bir istisnâʿ akdi yapılır. Bu akitte müşteri, satıcı (sânî') konumunda, banka ise alıcı (müstasniʿ) konumundadır. Üretim sürecini ise müşteri tarafından daha önce belirlenen üretici üstlenecektir. Bu kapsamda İslamî finans kuruluşu, müşteriyle yaptığı istisnâʿ akdi çerçevesinde, müşteriye üretim bedelini tam olarak peşin öder. Bunun ardından, katılım bankası ile müşteri arasında bir zimmette kiralama sözleşmesi, yani gelecekte teslim edilecek bir malın kiralanmasına ilişkin bir akit gerçekleştirilir. Bu sözleşmeye göre, banka yapımı devam eden malı müşteriye kiralar ve müşteri, kira bedelini taksitler halinde bankaya öder. Malın yapımı tamamlandıktan sonra ise, taraflar otomatik olarak üçüncü bir akit olan finansal kiralamaya geçerler. Bu aşamada banka, malın mülkiyetini müşteriye devreder.[114] Bu modelin toplamda müşterinin finansman ihtiyacını bankadan faizli borç alarak gidermesine benzemesini bir yana bırakırsak, yalnızca Hanefi mezhebinde caiz görülen istisnâʿ akdi,[115] Şafii ve Hanbeli mezheplerinden gelen rivayetlere binâ edilen zimmette kiralama akdi[116] ve farklı mahiyetli akitlerden kombine edilmiş olan finansal kiralama akitlerinin karması söz konusudur.[117]

Teverruk uygulamasına dayalı kişisel ihtiyaç kredisini fıkhi açıdan temellendirmeye çalışan bir başka araştırmacı, Malezya'da söz konusu ihtiyacın daha önceleri doğrudan bey'u'l-îne (sale and buy back) yoluyla gerçekleştirildiğini, ancak daha sonra âlimlerin tepkileriyle karşılaşınca teverruk yöntemine geçildiğini ifade eder. Ancak Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (Cidde) ile İslam Fıkıh Akademisi'nin (Mekke) organize teverruğa cevaz vermediklerini, AAOIFI, Al-Rajhi Fıkıh Kurulu ve Malezya Şeriat Konseyi'nin (SAC) birtakım kayıt ve şartlarla uygulanabileceğine

114 Anisza Hasmawati - Azhar Mohamad, "Potential Application of Istisna' Financing in Malaysia", *Qualitative Research in Financial Markets* 11/2 (07 Mayıs 2019), 223-224.

115 AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2015), 308.

116 Söz konusu uygulamanın Hanefi ve Mâlikî metinlerinde açıkça cevaz verildiğine dair bir ifade bulunmamakla birlikte konuyu araştıran Cemil Liv ve Mustafa Çakır'a göre zimmette kiralama akdi söz konusu iki mezhebin kurallarına göre de caiz olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çakır, "Hizmet Finansmanında Zimmette Kiralama Modeli ve Fıkhî Temelleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (30 Ekim 2019), 299-300; Cemil Liv, "Katılım Bankacılığı Hizmet İhtiyaç Finansmanının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/3 (20 Aralık 2024), 93-94.

117 AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 258.

dair fetva verdiklerini de kaydeder. Ardından zaten Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin de teverruk uygulamasına sıcak baktıklarını gerekçe olarak ileri sürer.[118] Esasında, îneli satış unsurunu içermekle birlikte birkaç farklı akit ve aşamadan kombine edilmiş olan organize teverruka zikredilen mezheplerin ne şekilde, hangi müçtehitlerce, hangi eserlerinde sıcak baktıkları izah edilmemektedir.

Elbette yukarıda bahsedilen mezhep ve içtihat algısına yönelik değişimin nedeni yalnızca Müslümanların sahih bilgiden uzaklaşmaları ve uzun bir süre fıkhi birikimden kopuk kalmaları değil, aynı zamanda İslam hukukunun meriyette olmayışı ve günümüz finansal işlem ve ilişkilerinin oldukça karmaşık bir hâl almasıdır. Nitekim Takî Osmânî günümüz muamelât fıkhında mevcut durumun (status quo), mezhep üstü içtihat[119] faaliyeti olarak kendini gösterdiğini dile getirmekte ve tek mezhebe bağlı kalmanın zorluğunu tartışmaktadır.[120]

Esasında mezhep, din değildir. Naslarda mezhebe tabi olma gibi bir emir de gelmemiştir.[121] Ancak mezhepler, dini yaşarken tutarlı kalmayı sağlayan birer mekanizmadır. Mezhepler, dinin hükümleri ile amel ederken ilkeli olabilmenin birer mantıksal ve doğal yoludur. Zira her mezhebin kendi iç dinamikleri, usûl anlayışı, deliller ve kaynaklar hiyerarşisi vardır.[122] Ancak Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (Cidde), Din İşleri Yüksek Kurulu (Ankara), İslam Araştırmaları Akademisi (Kahire), Dünya İslam Birliğine bağlı İslam Fıkıh Akademisi (Mekke), Kuzey Amerika İslam Toplumu (ISNA), Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi (ECFR), Avustralya Yüksek İslam Konseyi Fetva Kurulu[123] gibi fıkıh kurullarının hemen hepsi, muâmelât fıkhıyla ilgili verdiği fetvalarda veya aldığı kararlarda mezhep üstü içtihat faaliyetini esas almaktadır.[124] Ancak fetva kurullarının bir mezhebe bağlı kalmamaları hem liyakat hem de bir zorunluluk meselesi iken alana dair araştırma yapanların aynı seviyede

118 Ibtisam Ilyana Ilias vd., "Unveiling the Terrain of Non-Bank Islamic Personal Financing: Current Practices, Challenges, and Future Prospects", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, (16 Ağustos 2024), 4-5.

119 Mezhep içi ve mezhep üstü istidlâl faaliyetleri ile ilgili ayrıntı için bk. Eyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 29.

120 Muhammed Takî Osmânî, *Fıkhu'l-buyû' 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2018), 1/9.

121 Muhammed Takî Osmanî, *The Legal Status of Following a Madhhab* (Karachi: Darul Isha'at, 2003), 26.

122 Ahmed Gad Makhlouf, "Continuity and Change of Traditional Islamic Law in Modern Times: Tarjīḥ as a Method of Adaptation and Development of Legal Doctrines", *Oxford Journal of Law and Religion* 12/1 (25 Mart 2024), 55-74.

123 Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 224-227.

124 Cebeci, "Change in the Modern Practice of Ijtihād", 159.

liyakata sahip oldukları veya onlar açısından mezhepleri aşmanın ve mezhep görüşlerine yönelik eklektik tavır sergilemenin bir zorunluluk olması tartışmaya açık bir konudur. Çünkü fetva kurulları Müslüman toplumunun âcil ihtiyaçlarına çözüm ve cevap üretmek üzere bir araya gelmiş içtihat seviyesini kazanmış (en azından öyle varsayılmaktadır) insanlardan oluşurken; alanla ilgili kitap veya makale yazan araştırmacılardan ne aynı seviyede acil bir ihtiyaca cevap üretme beklenmekte ne de bireysel bilgi seviyeleri söz konusu kurullarla kıyaslamaya gelmektedir. Dolayısıyla bireysel akademik çalışmalarda mümkün olduğu kadar teorik düzeyde de olsa mezhep olgusunu gözetmek gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü günümüzde mâlî muâmelât alanı mezhep üstü bir usûlle ilerliyor olsa da elimizdeki klasik fıkıh kaynaklarının, genellikle belli bir mezhep hiyerarşisi içerisinde kaleme alınmış olduğu, ait olduğu mezhebin kavram örgüsünü ve epistemolojisini kullandığını unutmamamız gerekmektedir. Dolayısıyla, pratik hayatta mezhep olgusuna pek önem atfedilmese de fıkhi kaynaklara başvururken mezheplerin iç dinamiklerini, mezhepler arası ilişkileri, literatür hiyerarşisini, görüşlerin düzenini bilmek ve araştırmalarda usûlüne göre kaynak göstermek gerekmektedir.

Burada 'fıkhi birikime sahip olup olmadığına bakılmaksızın, İslam ekonomisi çalışan bir araştırmacının konuyu herhangi bir müçtehidin görüşüne bağlamasının fıkhi istidlâl açısından yeterli olup olmayacağı' sorusu akla gelebilir. Kanaatimizce, eğer nakledilen görüş bir veri olarak veya mevcut bir fetva olarak aktarılıyorsa, araştırma teknikleri açısından bunda bir problem olmasa gerektir. Zira bir meçtehit görüşünün bilgi amaçlı aktarımı herhangi tarihi bir bilginin aktarımı kadar doğal ve masum bir harekettir. Ancak eğer nakledilen görüş, belli bir uygulamayı, konuyu veya teoriyi kendi kanaatince destekleme amaçlı, bir başka ifadeyle fıkhi temellendirme maksadıyla aktarılıyorsa, bu noktada dikkat edilmelidir. Çünkü araştırmacının kendi fikrini destekleme amaçlı bir fıkhi görüşü nakletmesi, sıradan bir veri aktarımı değildir. Araştırmacının bu tür eylemi, günümüz literatüründe "tekyîf-i fıkhî" (التكييف الفقهي) olarak isimlendirilen asgari düzeyde de olsa bir nevi içtihat faaliyetidir.[125] Tekyîf-i fıkhî, bir meselenin klasik fıkıhtaki yerini, benzerlerini ve hükmünü tespit etmek demektir ki, bir bakıma "tahrîcu'l-furûʿ ʿale'l-furûʿ" (sonradan ortaya çıkan fer'î meseleleri mevcut fer'î meselelere kıyaslama) faaliyetine benzer. Çünkü yeni bir meselenin bir müçtehidin görüşüyle veya hükmü bilinen klasik bir mevzuyla olan irtibatını doğru tespit etmek, bir meseleyi doğrudan naslardan hareketle temellendirmek kadar önemlidir. Nitekim, günümüzde bankaların cari hesaplarında bulunan parayı karz sözleşmesi kapsamında değerlendirmek, birçok mal ve hizmetin satımını kapsayan otel hizmetini satın almayı icare akdiyle temellendirmek, yap-işlet-devret (build-operate-transfer) uygulamasını istisnâʿ hükümlerine göre izah

125 Muhammed Takî Osmânî, *Usûlu'l-iftâ ve âdâbuh* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2018), 352-355.

etmek, kripto paraların P2P uygulamasını klasik sarf akdi kapsamında ele almak vb. güncel meseleler birer tekyîf örneğidir.

Burada dikkate şayan bir mesele de araştırmacının mezhep içi veya mezhepler arası düzeyde görüşler arasında tercihte bulunma yetkinliği ile ilgilidir. Örneğin bir araştırmacı İmâmeyn'in görüşünü Ebû Hanîfe'nin görüşüne tercih ediyorsa nedenini açıklayabilmelidir. Şayet mezhepler arasında ihtilaflı bir konuda söz gelimi Hanefi mezhebinin görüşüne referansta bulunuyorsa, karşıt görüşteki diğer mezheplerin görüşünü neden tercih etmediğini izah etmelidir. Eğer yalnızca kendi düşüncesini desteklediği için referans olarak alıyorsa, bu bir keyfîliktir. Şayet delilini güçlü buluyorsa, kendisi tercih konumundadır demektir ki, bu da bir içtihat seviyesidir. Hele hele mezhepler üstü düzeyde tercih yapabiliyorsa, o hâlde doğrudan içtihatta bulunmayıp mezheplerin görüşüne sığınması kendi içinde bir paradoks içermektedir.

Peki olması gereken nedir? Araştırmacılar mezhep ve müçtehit görüşlerine ne şekilde başvurmalıdır? Esasında bu soruların cevabı yukarıdaki satırların zımnında gizlidir. Yine de kısaca özetlemek gerekirse, araştırmacı, rastgele bir müçtehidin görüşüne başvurmaktan kaçınmalı, eğer başvururs referans aldığı görüşle meselenin alakâsını iyi kurabilmeli; mezhep âlimlerinin, kaynaklarının ve meselelerinin hiyerarşisini bilmeli;[126] görüşlerin râcih-mercûh olanlarını ayırt edebilmeli; şayet mezhep üstü bir içtihat faaliyetinde bulunacaksa bunun için bir haklı gerekçesi olmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

İktisat ve fıkıh ilminden müteşekkil İslam ekonomisi ve finansı alanı, disipinlerarası bir görünüm arz etmektedir. Alanın oturmuş bir metodolojisi olmamakla birlikte özellikle akitler, finansal ürünler ve yeni teorilerin tespitinde fıkıh ve fıkıh usûlünün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda fıkhi istidlâlin fetva kurulları ile akademik çalışmalarda farklılık arzettiğini söyleyebiliriz. Fetva kurulları, genel itibariyle fıkıh ve iktisat uzmanlarının kolektif içtihat faaliyeti ile Müslümanların iktisadi ve finansal sorunlarını çözmeye çalışırken; akademik çalışmalarda daha çok bireysel istidlâl ve araştırma faaliyetleri söz konusudur. Bu anlamda fetva kurullarının işi sırf fıkhî faaliyettir. Dolayısıyla onların faaliyetlerinde bilinen içtihat şartları ile fetvâ âdâbına riâyet edilir. Buna karşılık akademik çalışmalar birer araştırma faaliyetidir. Dolayısıyla bunlarda belirleyici olan, akademik araştırma ve yayın kriterleridir. Nitekim akademik çalışmalarda fıkhî istidlâlin çerçevesini

126 Örneğin İbn Âbidîn, Hanefi mezhebinde hangi eserlerin muteber olduğunu; hangilerine itimat edilmeyeceğini ve müçtehitlerin tabakalarını açıklar. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî* (Karaçi: al-Bushra, 2015), 10-13.

belirleyen bir yönerge veya standart söz konusu değildir. Bunun doğal bir sonucu olarak tespitlerimize göre İslam ekonomisi ve finansına ilişkin çalışmalarda birtakım sorunlar göze çarpmaktadır. Söz konusu sorunların a) naslardan doğrudan istidlâl; b) fıkıh usûlünün yanlış kullanımı; c) kavâidle istidlâl ve d) mezhep birikimiyle amel ve içtihatla ilgili sorunlar şeklinde özetlenmesi mümkündür.

Problemle ilgili birtakım önerilerimiz bulunmaktadır:

1) Naslarla istidlâlde özellikle ahkâm ayetleri ile hadislerle ilgili mümkün mertebe sübjektif yorumlardan kaçınılmalı ve tefsir, şerh, hâşiye gibi destekleyici literatüre başvurulmalıdır.

2) Usûl konuları kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Makâsıd, maslahat ve zarûret gibi konular müstakil şerî delil olarak kullanılmamalıdır. İstishâb ve sedd-i zerâiʿ gibi prensiplere de hikmetli ve ölçülü biçimde başvurulmalıdır.

3) Meseleyle doğrudan ilgili olmadığı sürece kavâide müstakil delil olarak başvurulmamalıdır. Onun yerine konuyu izah eden ve destekleyen bir araç olarak değerlendirilmelidir.

4) Dört mezhep veya onların dışında bir müçtehidin görüşünü nakletmek, kendi başına bir meşruiyet unsuru olarak görülmemelidir. Mezheplerden görüş aktarırken mezhep içi hiyerarşi ve bütünlük gözetilmelidir. Farklı görüşlerin karması (telfik) veya mezhep üstü bir değerlendirilme yapılacağında, bunu gerektiren kayıt ve şartlara riayet edilmelidir.

5) Yeni bir meseleyi fıkhi zeminde değerlendirme (tekyîf), bir nevi içtihat faaliyeti olduğuna göre bilimsel araştırma etiği gereği araştırmacının bizzat kendisinin veya birlikte çalışma yapacağı kişilerin yeterliliği söz konusu olmalıdır.

Ayrıca;

1) İslam ekonomisi ve finansı ile ilgili akademik çalışmalarda fıkhi birikimin kullanımına yönelik bir metodoloji çalıştayı gerçekleştirilmeli.

2) Gerek iktisat ve finans gerekse fıkıh uzmanlarının birlikte düzenleyeceği çalıştayda müzakere edilen tebliğlerin akabinde konuyla ilgili bir standart geliştirme faaliyetine başlanmalı, yukarıda sıraladığımız hususları da içine alacak şekilde kapsamlı ve ayrıntılı bir standart geliştirilmelidir. Standart çalışmaları nihayete erdikten sonra İngilizce ve Arapça dillerine çevrilerek uluslararası platformlarda paylaşımı sağlanmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

AAOIFI. *Faizsiz Finans Standartları*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2015.

Abasimel, Nasir Ababulgu. "Islamic Banking and Economics: Concepts and Instruments, Features, Advantages, Differences from Conventional Banks, and Contributions to Economic Growth". *Journal of the Knowledge Economy* 14/2 (2023), 1923-1950. https://doi.org/10.1007/s13132-022-00940-z

Abd Rahman, Nurulhuda vd. "Islamic Legal Maxim for Shari'ah Audit in Islamic Bank". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 11/2 (2020), 457-471. https://doi.org/10.1108/JIABR-11-2017-0170

Abdulazeem Abozaid. "The Role of Fiqh in Islamic Finance". *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions*. ed. Taha Eğri, Necmettin Kızılkaya. 165-180. Newcastle upon Tyne, 1. Basım, 2015.

Abozaid, Abdulazeem. "Critical Review of the Tools of Ijtihad Used in Islamic Finance". *Journal of Islamic Economic Studies* 24/1 (2016), 77-94.

Aghnides, Nicolas P. *Mohammedan Theories of Finance with an Introduction to Mohammedan Law and Bibliography*. New York: Columbia University Press, 1916.

Ahmad, Abu Umar Faruq vd. "Social Impact Sukūk: Implications from the Notion of Maslaha". *Wealth Management and Investment in Islamic Settings*. ed. Toseef Azid vd. 201-210. Singapore: Springer Nature Singapore, 2022. https://doi.org/10.1007/978-981-19-3686-9_13

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. ed. Şuayb el-Arnaût - Adil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Akartepe, Batuhan Buğra. "A Critical Review of the Thresholds of Sharia Screening for Stocks". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 8/2 (2022), 123-151. https://doi.org/10.54427/ijisef.1129328

Akay, İhsan. "Kavâid-i Fıkhiyyenin Müstakil Delil Olma Problemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 89-120.

Algül, Adnan. "Kavâid İlmi ve İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Kavâid İlmine Etkisi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2016), 43-67.

Al-Jarhi, Mabid Ali. "İslam Ekonomisi'nin Teori ve Pratiği Arasindaki Boşluklar". *İslam İktisat Sistemi Teori ve Politika*. ed. Sercan Karadoğan. 26-39. İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2019. https://www.academia.edu/download/91909248/MarufCeviri3.pdf

Alsawady, Yoseph Ataa vd. "Mainstream Methodologies for Analyzing Fiqh in Governing Islamic Economics and Finance". *Teaching and Research Methods for Islamic Economics and Finance*.

ed. Mohd Ma'Sum Billah. 56-70. New York: Routledge, 1. Basım, 2022.

Amin, Hanudin - Hamid, Mohamad Rizal Abdul. "Patronage Factors of Tawarruq Home Financing in Malaysia". *International Journal of Business and Society* 19/3 (2018), 660-677.

Asutay, Mehmet. "Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance". *Asian and African Area Studies* 11/2 (2012), 93-113.

Ateş, Üveys. "İslam Hukukunda Cehâletin Alışveriş Akdine Etkisi Bağlamında TOKİ'nin İlk Evim Sosyal Konut Projesinin Değerlendirilmesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023), 79-112. https://doi.org/10.47424/tasavvur.1255368

Azmin Shompa, Zohora vd. "Harmonizing Maqasid Al-Shari'ah with Sustainable Waste Management Practices: A Conceptual Framework for Principles and Implementation". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. https://doi.org/10.1108/IMEFM-02-2024-0061

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *el-'İnâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970.

Bayındır, Servet. "Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi". *İlahiyat Akademi* 13 (2021), 1-30. https://doi.org/10.52886/ilak.917477

Berketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî. *et-Taʿrîfâtü'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1. Basım., 2003.

Borchgrevink, Kaja - Erdal, Marta Bivand. "The Necessity of Taking a Loan, and the Necessity of Not Doing So: Islamic Finance among Muslim Minorities in Denmark and Norway". *Nordic Journal of Religion and Society* 34/2 (2022), 117-129. https://doi.org/10.18261/njrs.34.2.4

Cebeci, İsmail. "Change in the Modern Practice of Ijtihād: The Case of Islamic Finance". *Ilahiyat Studies* 3/2 (2012), 149-171. https://doi.org/10.12730/13091719.2012.32.57

Cebeci, İsmail. "Murâbaha Akdi Bağlamında Fıkıh Mirası ile İlişki Biçimimiz". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/53 (2017), 73-96. https://doi.org/10.15370/maruifd.405239

Çakır, Mustafa. "Hizmet Finansmanında Zimmette Kiralama Modeli Ve Fıkhî Temelleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (Ekim 2019), 289-320.

Choudhury, Masudul Alam. "Philosophy of Islamic Economics as Transdisciplinary Metascience: The Abstracto-Empirical Framework". *Handbook of Islamic Philosophy of Science*. ed. Masudul Alam Choudhury. 1021-1030. Singapore: Springer Nature Singapore, 2024. https://doi.org/10.1007/978-981-99-5634-0_35

Choudhury, Masudul Alam. "Wellbeing Objective Criterion (Maslaha)". *The Tawhidi Methodological Worldview*. ed. Masudul Alam Choudhury. 37-62. Singapore: Springer Singapore, 2019. https://doi.org/10.1007/978-981-13-6585-0_4

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf. *Kitâbü't-taʻrîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.

Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Akidler*. İstanbul, 2006.

Dâkîsâgâ, Ebûbekir. *el-İstidlâl bi'l-kavâʿidi'l-fiḳhiyye fi'l-Meʿâyîri'ş-şerʿiyye li-heyʾeti'l-muḥâsebeti ve'l-murâcaʿa li'l-müʾessesâti'l-mâliyye el-islâmiyye: dirâse vasfiyye tatbîḳiyye*. Katar: Katar Üniversitesi, Şerîat ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Duman, Soner. "The Way of Relationship with Our Fiqh Heritage in Evaluation of Current Fiqh-Economical Problems". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (2015), 153-170.

Dusuki, Asyraf Wajdi - Abozaid, Abdulazeem. "A Critical Appraisal On The Challenges Of Realizing Maqasid Al-Shariaah In Islamic Banking And Finance". *IIUM Journal of Economics and Management* 15/2 (2007), 143-165.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Âsâr*. ed. Ebu'l-Vefâ el-Müderris. Beyrut: Lecnet İhyâü'l-Maârif en-Nu'mâniyye, Haydarâbâd - Dekken, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye - Beyrut'ta basılmıştır, 1982.

Eyüp Said Kaya. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Gad Makhlouf, Ahmed. "Continuity and Change of Traditional Islamic Law in Modern Times: Tarjīḥ as a Method of Adaptation and Development of Legal Doctrines". *Oxford Journal of Law and Religion* 12/1 (2024), 55-74. https://doi.org/10.1093/ojlr/rwad010

Gazzâlî, Huccetuʾl-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed. *Mustaṣfâ fî ʿilmiʾl-uṣûl*. ed. Muḥammed ʿAbdusselâm ʿAbduṣṣâfî. Beyrut: Dâruʾl-Kütübiʾl-ʿİlmiyye, 1993.

Güney, Necmeddin. "Maqāsid Al-Sharī'a in Islamic Finance: A Critical Analysis of Modern Discourses". *Religions* 15/1 (2024), 114. https://doi.org/10.3390/rel15010114

Habiburrahman, Md. "Islamic Legal Maxims and their Relevance to Business and Finance". *Journal of Islam in South Asia (JISA)* 1/1 (2015), 205-232.

Halitoğlu, İsmail. "Şer'î Kaide ve Dâbıtların İslamî Finans İşlemlerinde Uygulanması". *Kilis 7 December University Journal of Theology* 7/2 (2020), 1121-1157. https://doi.org/10.46353/k7auifd.800861

Haneef, Mohamed Aslam - Furqani, Hafas. "Methodology of Islamic Economics: Overview of Present State and Future Direction". *International Journal of Economics, Management and Accounting* 19/1 (2011), 1-26.

Hasan, Aznan. "Shari'ah Issues in the Operation of Retakaful and Reinsurance: A Preliminary Exploration from Shari'ah Perspective". *IIUM Law Journal* 19/2 (2011), 149-178.

Hasmawati, Anisza - Mohamad, Azhar. "Potential Application of Istisna' Financing in Malaysia". *Qualitative Research in Financial Markets* 11/2 (2019), 211-226. https://doi.org/10.1108/QRFM-07-2018-0083

Hayat, Zeynelabidin - Gayretli, Mehmet. "Mudarib ile Yatırım Vekilinin Garanti Vermesi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 468-494. https://doi.org/10.32711/tiad.1111220

Ibrahim, Ahmad Asad Mahmood. "Loan's Legal Maxims in Islamic Financial Jurisprudence". *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* 24/6 (2021), 1-8.

Ilias, Ibtisam Ilyana vd. "Unveiling the Terrain of Non-Bank Islamic Personal Financing: Current Practices, Challenges, and Future Prospects". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 1-19. https://doi.org/10.1108/JIABR-07-2023-0221

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*. Karaçi: al-Bushra, 2015.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat'in fi senedihâ ve lâ subûti cerhin fî nâkilihâ*. ed. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2012.

Kaan, Enver Osman. *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.

Kacır, Temel. "Bir Kaidenin Serencamı: Hâcet Umumi Olsun Hususi Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 137-173. https://doi.org/10.18505/cuid.273981

Kahf, Monzer. "Islamic Economics' Methodology and Fiqh". *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*. ed. Necmettin Kızılkaya. 161-180. New York: Routledge, 2020.

Kalkan, Cemal. "AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/3 (2024), 132-148. https://doi.org/10.52637/kiid.1534551

Kayadibi, Saim. "Kritik Analitik Düşünce Bağlamında İslam Ekonomisi ve Finans Metodolojisinde Ta'lil". *Academic Perspective Procedia* 5/1 (2022), 294-308. https://doi.org/10.33793/acperpro.05.01.30

Khnifer, Mohammed. "Maslaha and the Permissibility of Organized Tawarruq". *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.1712061

Kızılkaya, Necmettin. "Economic Salafism: Scientific Amnesia in Modern Islamic Economic Studies". *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*. ed. Necmettin Kızılkaya. 199-218. London - New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 1. Basım, 2020.

Kızılkaya, Necmettin. *Legal Maxims in Islamic Law: Concept, History and Application of Axioms of Juristic Accumulation*. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill NV, 2021.

Kızılkaya, Necmettin (ed.). *Methodology of Islamic Economics: Problems and Solutions*. London - New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.

Kızılkaya, Necmettin. "Scholarship and Education in Islamic Law and Economics: The Challenges of Comparative Law (Fiqh al-Muqāran)". *Turkish Journal of Islamic Economics* 7/2 (2020), 32-49. https://doi.org/10.26414/A188

Kızılkaya, Necmettin - Taha Eğri (ed.). *Islamic Economics: Basic Concepts, New Thinking and Future Directions*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2015.

Koca, Ferhat. "İstidlâl (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA). 23/323-325. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 5. Basım, 2015.

Liv, Cemil. "Katılım Bankacılığı Hizmet İhtiyaç Finansmanının Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/3 (Aralık 2024), 87-105. https://doi.org/10.52637/kiid.1525180.

M. Fahmi Khan. "Fiqh Foundations of the Theory of Islamic Economics: A Survey of Selected Contemporary Writings on Economics Relevant Subjects of Fiqh". *Theoretical Foundations of Islamic Economics*. ed. Habib Ahmed. 59-88. Jeddah: Islamic Development Bank: Islamic Research and Training Institute Publ., 2002.

Miftahorrozi, Miftahorrozi vd. "Waste Bank-Socio-Economic Empowerment Nexus in Indonesia: The Stance of Maqasid al-Shari'ah". *Journal of Risk and Financial Management* 15/7 (2022), 294. https://doi.org/10.3390/jrfm15070294

Mohamad Ghazali, Nasrun vd. "Fiqh Maxim of 'al-Ghurm bi al-Ghunm': A Critique on the Interpretation of the Maxim Relating to Risk-Return Concept in Islamic Banking and Finance". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 16/2 (2024), 4-19. https://doi.org/10.55188/ijif.v16i2.412

Mohd Razif, Nor Fahimah vd. "Permissibility of Hedging in Islamic Finance". *Middle-East Journal of Scientific Research* 12/2 (2012), 155-159. https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2012.12.2.1679

Muhamat, Amirul Afif vd. "Development of Social Cost and Benefit Analysis (SCBA) in the Maqāṣid

Shariah Framework: Narratives on the Use of Drones for Takaful Operators". *Journal of Risk and Financial Management* 14/8 (2021), 387. https://doi.org/10.3390/jrfm14080387

Muhammad Yusuf Saleem. "Methods and Methodologies in Fiqh and Islamic Economics". *Review of Islamic Economics* 14/1 (2010), 103-123.

Mursid, Mansur Chadi vd. "The Role of Sharia Economics in Realizing Sustainable Green Economic Development". *Journal of Infrastructure, Policy and Development* 8/5 (2024), 1-9. https://doi.org/10.24294/jipd.v8i5.5012

Mustafa, Daud A. vd. "Islamic Economics and the Relevance of Al-Qawā'id Al-Fiqhiyyah". *Sage Open* 6/4 (2016), 1-11. https://doi.org/10.1177/2158244016671374

Muthoifin, Muthoifin vd. "Islamic Accounting: Ethics and Contextualization of Recording in Muamalah Transactions". *Multidisciplinary Reviews* 7/8 (2024), 2024132. https://doi.org/10.31893/multirev.2024132

Nedvî, Alî Ahmed. *Mevsū'atu'l-ḳavāid ve'ḍ-ḍavābiṭi'l-fiḳhiyyeti'l-ḥākime li'l-mu'āmelāti'l-māliyye*. 3 Cilt. y.y.: Dâru 'Âlemi'l-Ma'rife, 1999.

Onur, Mehmet. "İslam Ekonomi Felsefesi ve Etiği Bağlamında Kavâid-i Hamse". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2022), 624-643. https://doi.org/10.15869/itobiad.1061183

Osmânî, Muhammed Takî. *Fıkhu'l-buyû' 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2018.

Osmanî, Muhammed Takî. *The Legal Status of Following a Madhhab*. Karachi: Darul Isha'at, 2003.

Osmânî, Muhammed Takî. *The Text of the Historic Judgement on Riba*. Petaling Jaya, Malaysia: Islamic Book Trust, 2003.

Osmânî, Muhammed Takî. *Usûlu'l-iftâ ve âdâbuh*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2018.

Ramadân, Atıyye Abdullâh Atıyye. *Mevsū'atu'l-ḳavāidi'l-fiḳhiyyeti'l-munażżime li'l-mu'āmelāti'l-māliyye*. İskenderiye: Dâru'l-Îmân, 2007.

Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Safwan Harun, Muhammad vd. "Analisis Prinsip Al-Darurah Dalam Pinjaman Berasaskan Riba Bagi Tujuan Pemilikan Rumah Dalam Kalangan Minoriti Muslim". *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, 149-163. https://doi.org/10.51377/azjaf.vol1no01.17

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Shamshiyev, Ozat. "A Theoretical Study on Negative Externalities and the Free-Rider Problem in Natural Resource Management from Islamic Law Perspective". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* (İEFD) 10/1 (2024), 40-68. https://doi.org/10.54863/jief.1381347

Shamshiyev, Ozat - Samar, Mahmut. "'Menfaat Celbeden Her Karz Ribâdır' Kaidesinin Kaynağı, Uygulama Esasları ve Günümüz Finansal İşlemlerinde Tatbiki Üzerine Bir İnceleme". *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2023), 519-539. https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1263781

Sutisna vd. "The Application of Ushul Al-Fiqh (Principles of Islamic Jurisprudence) in Sharia Economics: Theoretical Review". *Journal of Economicate Studies* 7/2 (2023), 1-15. https://doi.org/10.32506/joes.v7i2.851

Suwailem, Sami. *Hedging in Islamic Finance*. Jeddah: Islamic Development Bank, 2006.

Süyûtî, Celâleddin Muhammed b Ahmed el-Mahallî ve Celâleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1. Basım, ts.

Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: TDV

Yayınları, 2015.

Thaliya, Adinda vd. "Analysis of Natural Resources of Marine and Fishery Policy on the Welfare of Marine Area Communities an Islamic Economic Perspective". *Journal of Economics Research and Social Sciences* 5/2 (2021), 105-117. https://doi.org/10.18196/jerss.v5i2.12277

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2010.

Uluyol, Burhan. "Financial Derivative Instruments and Their Applications in Islamic Banking and Finance: Fundamentals, Structures and Pricing Mechanisms". *Borsa Istanbul Review* 24 (2024), 29-37. https://doi.org/10.1016/j.bir.2024.02.013

Uluyol, Burhan - Abdullah, Adam. "The Legal Maxims of Islamic Law (Excluding Five Leading Legal Maxims) and Their Applications in Islamic Finance". *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 29/2 (2016), 139-151.

Yılmaz Feridun. "İslâm İktisadında Metodolojik Bir Arayış: Sabri Orman'ın 'Tevârüs ve İnşâsı'". *Sarbi Orman'ı Anlamak: Bir Mütefekkirin Düşünce Dünyasının İzinde*. ed. Ahmet Faruk Aysan, Mehmet Babacan. 47-58. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2021.

Yildirim, Ramazan - Ilhan, Bilal. "Shari'ah Screening Methodology- New Shari'ah Compliant Approach". *MPRA Paper*. Nisan 2018. Erişim 05 Kasım 2024. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/90277/

Yunus Emre Aydınbaş. "Geleneksel Fıkıh ve Ortodoks Ekonomi Kıskacında İslam İktisadının Geleceği Üzerine Kısa Bir Not | İslam İktisadı". İslam İktisadı Köşe Yazıları (blog), 11 Eylül 2024. https://islamiktisadi.net/2024/09/11/geleneksel-fikih-ve-ortodoks-ekonomi-kiskacinda-islam-iktisadinin-gelecegi-uzerine-kisa-bir-not/

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-Belâğa*. ed. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

"Policy Document on Hajah and Darurah - Bank Negara Malaysia". Erişim 28 Aralık 2024. https://www.bnm.gov.my/-/pd-hajah-darurah-en